

**UNIVERZITET U BEOGRADU
STUDIJE PRI UNIVERZITETU**

Studijski program:

EVROPSKA POLITIKA I UPRAVLJANJE KRIZAMA

Master rad:

**IDEOLOGIJA KEMALIZMA I NJEN UTICAJ NA ČLANSTVO
TURSKE U EVROPSKOJ UNIJI**

Mentor:

Prof. dr Zoran Krstić

Student:

Mirjana Jovanović
Broj indeksa: 45/2018

Beograd, mart 2020. godine

**UNIVERZITET U BEOGRADU
STUDIJE PRI UNIVERZITETU**

Studijski program:

EVROPSKA POLITIKA I UPRAVLJANJE KRIZAMA

Master rad:

**IDEOLOGIJA KEMALIZMA I NJEN UTICAJ NA ČLANSTVO
TURSKE U EVROPSKOJ UNIJI**

Komisija:

Prof. dr Zoran Krstić

Doc. dr Vladimir Ajzenhamer

Doc. dr Marko Veković

Ocena:

Datum odbrane:

Sažetak

Predmet istraživanja ovog master rada biće analiza ideologije kemalizma u cilju objašnjenja njenog uticaja na članstvo Turske u Evropskoj uniji. Ideologija kemalizma službena je ideologije Republike Turske od njenog konstituisanja 1923. godine. Ime je dobila po osnivaču i prvom predsedniku novouspostavljene republike, Mustafi Kemalu Atatürku. Kroz nju, Atatürk je definisao novu unutrašnju i spoljašnju politiku države i sproveo modernizacijske reforme kako bi Tursku približio zapadnoj civilizaciji, s krajnjim ciljem članstva u Evropskoj uniji. Nakon njegove smrti, ideologija je nastavila da živi. Međutim, od osamdesetih godina XX veka i dolaska na vlast Turgut Ozala, službena ideologija države zapala je u krizu. Nova politička elita počela je da redefiniše samu ideologiju i stvara novu, postepeno se vraćajući osmanlijskoj prošlosti i islamskim vrednostima, koje je Atatürk za vreme svoje vladavine pokušavao da iskoreni iz turskog društva. Nova ideologija dobila je epitet neoosmanizma, a svoj vrhunac doživela je u XXI veku dolaskom na vlast Redžep Tajip Erdogana.

Ovaj rad pokušaće da da odgovor na pitanje kako su i u kojoj meri pomenute ideologije uticale na put Republike Turske ka Evropskoj uniji, koju je ova država postavila kao svoj najvažniji spoljno-politički cilj. Rad će pokriti stogodišnji period postojanja moderne turske države kroz značajne političke aktere i njihove politike orijentisane ka pomenutom cilju. Osim toga, rad će se baviti i važnim unutrašnjim i spoljašnjim pitanjima Turske, poput kurdske i kiparske pitanja, koja su otežala odnose Turske i Unije, prvenstveno kroz ideološku prizmu. U zaključku će biti sumiran učinak kemalizma i neoosmanizma na evro-turske odnose, na osnovu kog' će se jasno videti koliko su pomogle ili odmogle Republici Turskoj da postane deo evropske porodice.

Ključne reči: *Republika Turska, Evropska unija, kemalizam, neoosmanizam*

Abstract

The subject of this master's thesis will be to analyze the ideology of Kemalism in order to explain its impact on Turkey's European union membership. The ideology of Kemalism has been the official ideology of the Republic of Turkey since its inception in 1923. It is named after the founder and first president of the newly formed republic, Mustafa Kemal Atatürk. Using this ideology Atatürk defined a new internal and external state policy and implemented modernization reforms to bring Turkey closer to Western civilisation, with the ultimate goal of European union membership. The ideology continued to live on even after his death. However, since the 1980s and the ascension to power by Turgut Özal, the state's official ideology fell into a crisis. The new political elite began to redefine the ideology itself and create a new one, gradually returning to the Ottoman past and Islamic values that Atatürk sought to eradicate from Turkish society during his rule. This new ideology was given the epitome of neo-Ottomanism and reached its apex in the XXI century with Recep Tayyip Erdoğan's rise to power.

This paper will attempt to answer the question on how and to what extent these upper mentioned ideologies influenced the Republic of Turkey's path to the European Union, which this country has set as its most important foreign policy goal. This paper will cover the 100 year long period of modern Turkish state by analyzing significant political figures and political goals. Furthermore, this paper will address important internal and external issues, such as the Kurdish and Cypriot issue, which have deteriorated the relations between Turkey and the European union, primarily through an ideological prism. The conclusion will summarize the effect of Kemalism and neo-Ottomanism on Euro-Turkish relations which will clearly show how much they helped or made harder for the Republic of Turkey become a part of the European family.

Key words: Republic of Turkey, European union, Kemalism, neo-Ottomanism

Radna biografija:

Rođena sam 30. oktobra 1995. godine u Novom Sadu. Završila sam srednju ekonomsku školu "Svetozar Miletić" u Novom Sadu, na smeru pravni-birotehničar, 2014. godine.

Diplomirala sam na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu 2018. godine, na smeru međunarodni odnosi, modul evropske integracije. Multidisciplinarne master akademske studije Evropska politika i upravljanje krizama pri Univerzitetu u Beogradu upisala sam 2018. godine.

2018. godine stažirala sam u Centru za istraživanje, transparentnost i odgovornost (CRTA). Od 2019. godine karijeru sam nastavila kao stažistkinja u Agenciji UN za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena u Srbiji (UN WOMEN). Govorim engleski i ruski jezik.

Beograd, mart 2020. godine

Student:

Mirjana Jovanović

Mentor:

Prof. dr Zoran Krstić

Izjava o autorstvu, o istovetnosti štampane i elektronske verzije o korišćenju

Ime i prezime autora: Mirjana Jovanović

Broj indeksa: 45/2018

Izjavljujem

- 1) da je završni rad pod naslovom

IDEOLOGIJA KEMALIZMA I NJEN UTICAJ NA ČLANSTVO TURSKE U EVROPSKOJ UNIJI

- rezultat sopstvenog stručnog i istraživačkog rada;
- da rad u celini ni u delovima nije bio predložen za sticanje druge diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova;
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam kršio/la autorska prava i koristio/la intelektualnu svojinu drugih lica;

2) da je štampana verzija mog završnog rada istovetna elektronskoj verziji koju sam predao/la radi pohranjivanja u Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog naziva, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja i datum odbrane rada.

Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu.

3) da ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku „Svetozar Marković“ da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moj završni rad koji je moje autorsko delo.

Rad sa svim priložima predao/la sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moj završni rad, pohranjen u Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu i dostupan u otvorenom pristupu mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučio/la.

1. Autorstvo (CC BY)
2. Autorstvo – nekomercijalno (CC BY-NC)
3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada (CC BY-NC-ND)
4. Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima (CC BY-NC-SA)
5. Autorstvo – bez prerada (CC BY-ND)
6. Autorstvo – deliti pod istim uslovima (CC BY-SA)

(Molimo da zaokružite samo jednu od šest ponuđenih licenci.

Kratak opis licenci je sastavni deo ove izjave).

Potpis autora

U Beogradu, _____

1. **Autorstvo.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence, čak i u komercijalne svrhe. Ovo je najslobodnija od svih licenci.

2. **Autorstvo – nekomercijalno.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela.

3. **Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, bez promena, preoblikovanja ili upotrebe dela u svom delu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela. U odnosu na sve ostale licence, ovom licencom se ograničava najveći obim prava korišćenja dela.

4. **Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela i prerada.

5. **Autorstvo – bez prerada.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, bez promena, preoblikovanja ili upotrebe dela u svom delu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu dela.

6. **Autorstvo – deliti pod istim uslovima.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu dela i prerada. Slična je softverskim licencama, odnosno licencama otvorenog koda.

S A D R Ź A J

UVOD	9
PRVO POGLAVLJE	
<i>IDEOLOGIJA KEMALIZMA I NJEN ZNAČAJ</i>	11
1.1. Slom Otomanske imperije - uzroci i posledice	11
1.2. Mustafa Kemal Atatürk kao novi vođa.....	15
1.3. Turski rat za nezavisnost i Atatürkova uloga u njemu	17
1.4. Konstituisanje Republike Turske i modernizacijske reforme	19
1.5. Ideologija kemalizma i unova unutrašnja i spoljašnja politika	21
DRUGO POGLAVLJE	
<i>NEOOSMANIZAM KAO ALTERNATIVA KEMALIZMU</i>	25
2.1. Atatürkova smrt i kriza ideologije kemalizma	25
2.2. Jačanje neoosmanizma kao alternativne ideologije.....	30
2.3. Redžep Tajip Erdogan - Atatürk posle Atatürka	33
2.4. Ideologija neoosmanizma kroz Strategijsku dubinu.....	38
TREĆE POGLAVLJE	
<i>TURSKA I EVROPSKA UNIJA</i>	41
3.1. Odnosi Turske i Evropske unije kroz istoriju	41
3.2. Gde je danas Turska na putu ka EU?.....	43
ČETVRTO POGLAVLJE	
<i>SAVREMENI PROBLEMI I IZAZOVI</i>	47
4.1. Turska i Balkan	47
4.2. Turska i Bliski istok	49
4.3. Kurdsko pitanje	51
4.4. Kiparsko pitanje	54
ZAKLJUČAK	57
LITERATURA	58

Uvod

Mustafa Kemal Atatürk decenijama se vezuje za sve što se može danas nazvati modernim i naprednim u Turskoj. Turski vojskovođa, revolucionar i državnik smatra se ocem i osnivačem moderne Republike Turske. Nakon sloma Otomanske imperije 1918. godine, Mustafa Kemal postao je vođa Nacionalnog pokreta za nezavisnost Turske, kojem je glavni cilj bio transformacija ostataka imperije u modernu tursku nacionalnu državu. Zbog toga je vodio niz uspešnih oružanih sukoba sa sultanovom vladom i okupacionim silama. Njegov cilj dobio je krunu 1923. godine zamenom sultanata republikom i Atatürkom kao prvim predsednikom. Koristeći svoj autoritet, Mustafa Kemal spoveo je niz radikalnih reformi kako bi Tursku učinio modernom, sekularnom i, pre svega, evropski orijentisanom državom. Smernice politike koju je vodio nazivaju se kemalizmom. Kemalizam kao ideologija počivala je na šest osnovnih i nepromenljivih principa - republikanizam, reformizam, nacionalizam, populizam, sekularizam i etatizam. Ovi principi postali su stubovi Atatürkove Republikanske narodne partije i deo ustava Republike Turske 1937. godine. Stoga su formirali modernu tursku unutrašnju i spoljašnju politiku. Suština novih politika oslikavala se u maksimi 'mir kod kuće, mir u svetu'. Vodeći mirnu državnu politiku i ostajući van sukoba u svetu, Atatürk je gradio, jačao i modernizovao novoosnovanu republiku. Međutim, nakon prolaska skoro čitavog veka, postavilo se pitanje koliko je njegov režim bio demokratski, a reforme korisne ili štetne za Tursku, posebno na njenom putu ka Evropskoj uniji. Za posledicu, poslednjih decenija dvadesetog veka javlja se snažna alternativa koja se suprotstavlja kemalizmu kao službenoj ideologiji i redefiniše unutrašnju i spoljašnju politiku Turske - neoosmanizam. Danas je tursko društvo podeljeno između pomenute dve ideologije. S jedne strane, nalaze se intelektualna elita i vojska kao čuvari Atatürkovog nasleđa. S druge strane, nalazi se aktuelni predsednik Redžep Tajip Erdogan koji predvodi konzervativnu i tradicionalnu struju, a koja je od novog milenijuma sve brojnija i u prevlasti u Republici Turskoj.

Paralelno sa unutrašnjim dešavanjima, glavni cilj Republike Turske na spoljašnjem planu bio je približavanje modernoj zapadnoj civilizaciji, što se postizalo udaljavanjem od islamskih vrednosti i osmanlijske prošlosti. To je podrazumevalo i članstvo Turske u Evropskoj uniji. Odnosi između Turske i tada, još uvek, Evropske ekonomske zajednice, započeli su davne 1959. godine, što Tursku čini državom kandidatom koja najduže čeka na pridruživanje Uniji. Iako je Turska podnela zahtev za članstvo davne 1987, službeno joj je status kandidata priznat decembra 1999. godine na samitu u Helsinkiju. Od tada, pod vladajućom Strankom pravde i

razvoja i njenim liderom Redžep Tajip Erdoganom, Turska je sprovela niz reformi u cilju ispunjavanja Kopenhaških kriterijuma, posebno u pogledu ljudskih prava i sloboda, demokratskih načela i vladavine prava, zaštite manjina i ostalih bitnih pitanja. Međutim, uprkos tome, Republika Turska do danas nije postala članica Evropske unije i čini se da je nikada dalje pomenutom cilju. Iako se ističe da je vojska kao čuvar kemalizma najveći izazov na tom putu, čini se da je vladajući režim taj koji je svojim odlukama i potezima doprineo zahlađenju evro-turskih odnosa. Te odluke posebno se tiču dva pitanja: kurdskog i kiparskog. Takođe, mnoge države unutar Evropske unije protive se pridruživanju Turske iz straha od različitosti kulture, religije i vrednosti, kao i same veličine turske države koja bi u jednom trenutku u budućnosti postala najmnogoljudnija država članica Unije. Suočavajući se s tim, Turska je pod liderom Erdoganom i njegovim savetnicima, počela da usvaja multilateralni pristup u kreiranju svojih politika, okrećući se novim saveznicima, prvenstveno zemljama Balkana i Bliskog istoka koje su se nekada i nalazile pod uticajem i vlašću Osmanskog carstva. Iz tog razloga, nova ideologija Turske dobila je epitet neoosmanizma.

Ovaj rad pokušać da da odgovor na pitanje da li je, i ako jeste, u kojoj meri ideologija kemalizma imala uticaja na put Turske ka Evropskoj uniji, kao i da li je sadašnja ideologija neoosmanizma imala više ili manje učinka. Naučni cilj rada biće naučna deskripcija nastanka Republike Turske, sa posebnim naglaskom na ulogu ideologije kemalizma i kemalističkih reformi u procesu izgradnje nove države i društva. Naučna deskripcija odnosi se i na razvoj alternative kemalizmu i nastanku nove ideologije neoosmanizma. Dodatno, rad će imati za cilj da pruži naučno objašnjenje uticaja ideologije kemalizma na odnose Republike Turske i Evropske unije i njeno eventualno članstvo u Uniji. U tom cilju, kao metode rada korišće se šira teorijsko-normativna istraživanja, analiza, sinteza i povremena konfrontacija različitih teorijskih koncepata. Ovo će, gde je moguće, biti potkrepljeno i ilustrovano relevantnim empirijskim podacima. Kao osnovni izvor informacija korišće se teorijski radovi koji tretiraju ovu problematiku, analiziraće se neophodni sadržaji, a biće korišćeni i statistički podaci. Istraživanje pretenduje da ima ne samo deskriptivni, već da kroz analitički pristup dosegne i prospektivni karakter. U cilju prikupljanja što više relevantnih informacija korišće se i metoda kompilacije, odnosno metoda preuzimanja tuđih rezultata, opažanja, stavova, zaključaka i spoznaja. Očekuje se da će rad, uz pomoć navedenih metoda, dati što približniji odgovor na postavljeno istraživačko pitanje.

Prvo poglavlje

IDEOLOGIJA KEMALIZMA I NJEN ZNAČAJ

1.1. Slom Otomanske imperije - uzroci i posledice

Osmansko ili Otomansko carstvo jedno je od glavnih političkih sila svog vremena, koje je tokom dugog perioda postojanja značajno uticalo i menjalo svetsku istoriju. Od XIV, pa sve do početka XX veka, osmanska država bila je najveća politička organizacija u regionu, najmoćnija islamska država i svetska sila svog vremena. Na vrhuncu moći, u XV i XVI veku, zauzimala je golema prostranstva koja su se pružala na tri kontinenta - *evropski, azijski i afrički*. Uspostavljena davne 1299. godine, na svetskoj sceni održala se preko šest vekova, na čemu joj mogu pozavideti mnoge nekadašnje imperije, ali i savremene države. Carstvo je osnovao *Osman I*, neretko preveden kao Otoman, pa otuda i ime države i vladajuće dinastije. Često se kaže da je carstvo bilo turska država. Istini za volju, osnivači osmanske države i dinastije jesu bili turskog porekla, ali se osmanska država širila s novim osvajanjima i vremenom je obuhvatala mnoge narode koji su govorili različitim jezicima i bili različite vere.¹ Od 'klasičnog doba' Mehmeda II Osvajača i Sulejmana Veličanstvenog, pa do jačanja nacionalizma u XIX veku, sami pripadnici vladajuće klase su pod 'Turcima' podrazumevali proste i nepismene seljake iz Male Azije. Zato predstavnici osmanske vlasti i učenici ljudi svoju državu nikada nisu zvali Turskom nego Osmanskom.

Tokom vekova, carstvo je razvilo naprednu organizacionu strukturu države. Iako je imalo vrlo centralizovanu vladu, sa *sultanom* kao vrhovnim vladarom, imalo je i dobru kontrolu nad svim svojim provincijama i stanovnicima, kao i zvaničnim predstavnicima pokorenih naroda. Samo carstvo bilo je podeljeno na *vilajete*, odnosno upravne jedinice. Osim toga, u carstvu je vladao visok stepen verske tolerancije prema drugim religijama, što je tada u ostatku Evrope bilo nezamislivo. To se moglo videti kroz *milete*, religijsko-identitetno-teritorijalne jedinice koje su uživale autonomiju u odnosu prema središtu imperije, iako je ta autonomija bila uslovljena potpunom lojalnošću sultanu. Kao takvo, Osmansko carstvo činilo se neuništivim i dugo je u očima Evrope bilo glavni neprijatelj. Međutim, kombinacija unutrašnjih i spoljašnjih faktora dovešće do njegovog slabljenja i konačnog propadanja. Uopšteno govoreći

¹ Galijašević, 2011: 126

kao i za većinu imperija tog vremena i za osmansku sledi zaključak da je njeno slabljenje i propadanje bilo rezultat okolnosti koje su najpre bile određene slomom starog međunarodno-političkog poretka.² Naime, održanje imperija postalo je nemoguće nakon što je u celoj Evropi prevladala '*ideja nacionalizma*'. Uz borbu pokorenih naroda za samostalnost i gubitke teritorija, gubici u ratovima i statusa velike sile, kao i istovremeno ekonomsko i vojno slabljenje države, označili su početak njenog kraja.

Konkretno, o početku slabljenja carstva može se govoriti od XVII veka, vođenjem skupih ratova protiv Persije, Rusije i Habzburške monarhije. Najvažniji od njih bio je *Bečki rat (1683-1699)*, između Osmanlija i tadašnjih evropskih sila ujedinjenih u tzv. Svetu ligu. Ovaj rat oslobodio je velike delove srednje Evrope i bitno je oslabio vojnu moć Osmanskog carstva. Shvativši realno stanje i opasnosti po carstvo, naredni sultani, počev od sultana *Ahmeda III (1703-1730)*, počeli su da reformišu državu i otvaraju se prema Evropi koju su toliko želeli da pokore. Ipak, i XVIII vek protekao je u ratovima sa Habzburzima i Rusima, novim porazima i teritorijalnim gubicima. Na ovom mestu bitno je izvojiti *Rusko-turski rat (1768-1774)*. Sukob se poveo zbog cilja Rusije da izađe na Crno more, zbog čega je iskoristila većinu diplomatije i uspela da pobuni pokorene Grke, Rumune i Crnogorce. Osmanlije su, boreći se na više frontova, iz rata izašle kao gubitnici. Za posledicu, Rusija ne samo da je dobila izlaz na Crno more, nego je, još bitnije, dobila pravo da se meša u unutrašnju politiku carstva u pitanjima zaštite hrišćanskih naroda, što će po carstvo imati pogubne posledice.

Do početka XIX veka, Osmansko carstvo već je bilo izgubilo status velike sile. Tehnološki zaostalo, više nije moglo da se takmiči sa evropskim državama. Uvidevši to, sultan *Selim III (1789-1807)* napravio je prve pokušaje modernizacije turske vojske, ali su reforme bile zaustavljene od strane verskih vođa i janjičara.³ Tako su Selima III reforme koštale trona i života, ali su one dovršene od strane njegovog naslednika sultana *Mahmuda II (1808-1839)*.⁴ Paralelno s unutrašnjim dešavanjima, za vreme njegove vladavine na spoljašnjem planu izbio je ustanak u Grčkoj (1821), koja je i prva stekla nezavisnost. Istovremeno, Srbija, Moldavija i Vlaška su dobile širu autonomiju. Do polovine XIX veka Osmansko carstvo je dobilo čuveni epitet '*bolesnika s Bosfora*', po kom' će ostati upamćen do današnjeg dana.

² Jović, 2016: 354

³ Janjičari su bili pešadijske jedinice koje su činile dvorsku počasnu gardu sultana

⁴ Mahmud II ukinuo je sistem janjičara 1826. godine, čime su uklonjene prepreke na putu sprovođenja reformi. Reforme su postale poznate kao *Tanzimat* (na turskom 'reorganizacija') i označile su početak osmanske modernizacije, kao što su evropski način oblačenja, arhitektura, propisi, organizacija institucija i sl.

*Krimski rat*⁵ (1853-1856) konačno je i dokazao da je nekadašnja imperija potpala pod politički i ekonomski uticaj Zapada. Naime, osim što su osmanskoj državi bili potrebni saveznici u ratu, uzela je i svoje prve inostrane zajmove i ušla u kredite. Porta je, usled pritiska otplate kredita zapadnim zemljama 1875. godine povećala porez u svim pokrajinama, uključujući i Balkan, ne sluteći da je pokrenula nepovratnu lavinu. Odluka o povećanju poreza za plaćanje dugova Osmanskog carstva izazvala je bes u balkanskim provincijama, što je kulminiralo *Velikom istočnom krizom* i posledično novim *Rusko-turskim ratom* (1877-1878). Osmansko carstvo i Rusija sklopile su primirje *Sanstefanskim mirom*, koji je za carstvo značio gubitak gotovo svih evropskih poseda. Iako su odredbe Sanstefanskog mirovnog sporazuma poništene na *Berlinskom kongresu* (1878), one odredbe koje su se ticale gubitka moći carstva na Balkanu ostale su u osnovi iste. Berlinskim kongresom nezavisnost su stekle Srbija, Crna Gora i Rumunija, dok je Bugarska je postala autonomna kneževina pod otomanskim suverenitetom.⁶ Osim toga, Kipar je dodeljen Velikoj Britaniji, a Bosna i Hercegovina Austrougarskoj. U međuvremenu, na unutrašnjem planu, su nastavljene da se nižu loše državno-političke odluke od strane poslednjeg osmanskog sultana koji je vladao apsolutistički - *Abdul Hamida II* (1876-1909). U narodu je ostao upamćen kao crveni sultan, usled nepopularnosti zbog represivne vlasti koju je sprovodio.⁷ Istovremeno se otvarajući prema Evropi i poveravajući Nemačkoj reformu osmanske vojske, ukinuo je ustav koji mu je ograničavao vlast i raspustio parlament. U tom, istorijskom trenutku u osmanskom društvu počinju da se čuju drugačija mišljenja. Vladavina Abdul Hamida II dovela je do kulminacije. Kriza unutar carstva postala je neminovna. Poslednji udarac carstvu je zadat, ali iznutra.

Naime, tokom XIX veka sve veći broj mladih iz Osmanskog carstva počeo je da putuje u Evropu, uči evropske jezike, čita evropske knjige. Uvidevši siromaštvo i nerazvijenost osmanske države, mladi i obrazovani želeli su promene. Apsolutistička vladavina sultana učinila ih je da postanu glasniji i odlučniji u svojim namerama. Kao rezultat i opozicija režimu nastao je *Mladoturski pokret*.⁸ Pokret je okupljao različite grupacije koje su imale za cilj svrgavanje sultana, ali je tada, još uvek, osnovni cilj političkog delovanja bio očuvanje Osmanskog carstva kao monarhije, ne odricanje od njega i stvaranje nacionalne turske države.

⁵ Krimski rat vodio se između Rusije i alijanse koju su sačinjavali Osmansko carstvo, Britanija, Francuska i italijanska Kraljevina Pijemont. Sukob se vodio za prevlast na Balkanu, Dardanelima i Bliskom istoku

⁶ Bugarska je konačno stekla nezavisnost 1908. godine

⁷ Značajnim razlogom slabljenja osmanske države, Abdul Hamid II smatrao je 2,5 miliona Jermena, koji su živeli na teritoriji Osmanskog carstvu u to vreme. Razlog je bio njihova hrišćanska veroispovest. Tako je za vreme njegove vladavine ubijeno je 300.000 Jermena.

⁸ Prva organizovana opoziciona grupa osnovana je 1889. godine, pod nazivom *Društvo Osmanlija*. Njeni osnivači bili su studenti medicine

Mladoturci su se zalagali za povratak ukinutog ustava i parlamentarizma i ujedinjenje različitih nacija koje žive na teritoriji Osmanskog carstva u jedinstvenu naciju. Smatrali su da će promene u državnom uređenju sprečiti i propadanje carstva. Osim toga, mladoturci su odbacivali islam kao kohezivni faktor buduće države, smatrajući da je upravo on oslabio Otomansku imperiju, onemogućavajući hrišćanima koji su živeli na njenoj teritoriji da se osećaju kao punopravni građani. Zbog toga su umesto verske isticali državnu, osmansku koheziju. Međutim, realnost koju će doneti *Mladoturska revolucija (1908)* bila je daleko od plemenitih reformskih planova.⁹ Glavno žarište revolucije bila je Makedonija, koja je nakon ustanka postala još jedna izgubljena teritorija oronulog carstva. Istovremeno, Mladoturski pokret počeo je da se širi i organizuje ogranke u vojci. Prva vojna ćelija osnovana je u Damasku, pod nazivom *Društvo za domovinu i slobodu (1906)*, a pod vođstvom *Mustafe Kemala* koji će samo nekoliko godina kasnije postati osnivač i prvi predsednik moderne Republike Turske. Nezadovoljstvo vojske i naroda stanjem u državi podstaklo ih je da stanu na stranu revolucionara. Konačno, mladoturci su 1913. godine izvršili državni udar i preuzeli vlast. Vojska Mustafe Kemala zauzela je prestonicu Carigrad, a skupština je donela odluku o svrgavanju sultana Abdul Hamida II. Na vlast je došao njegov brat *Mehmed V (1909-1918)*.

Iako je izgledalo da će se stvari promeniti na bolje, sultan Mehmed V i mladoturci odvešće Osmansko carstvo u Prvi svetski rat na pogrešnoj strani, rat od kog' se carstvo nikada neće oporaviti. Naime, stavši na stranu Centralnih sila, Osmansko carstvo je iz Velikog rata izašlo kao potpuni gubitnik. Za posledicu, sporazumom o miru sa silama Antante 1918. godine,¹⁰ dogovorena je demilitarizacija osmanske vojske, zarobljavanje svih ratnih brodova i okupacija svih strateških tačaka carstva. Pomenuti mirovni sporazum je označio kraj mladoturskog režima i definitivni slom Otomanske imperije. U tom, naizgled bezizlaznom trenutku za tursku državu i narod, jedan vojnik izvojevaće pobeđu koje će Turcima vratiti nacionalni ponos i zbog kojih će njegovom imenu kasnije biti dodate počasne titule - Gazi i Atatürk.¹¹ Reč je o Mustafi Kemalu.

⁹ Đurić i Ajzenhamer, 2011: 443

¹⁰ Primirje sa Mudrosa, koje je označilo kapitulaciju Osmanskog carstva u prvom svetskom ratu. Potpisano je 30. oktobra 1918. godine

¹¹ Gazi na turskom znači 'pobednik'; ovaj nadimak mu je dodelila skupština kada je 1923. godine postao prvi predsednik Republike Turske. Kasnije, 1934. godine skupština će mu dodeliti novi nadimak Atatürk, pod kojim je poznat i danas, a koji u prevodu znači 'otac Turaka'

1.2. Mustafa Kemal Atatürk kao novi vođa

Preživeli turski ostatak poraženog Osmanskog carstva iz Prvog svetskog rata spasio je Mustafa Kemal, jedna od najvećih figura XX veka i zasigurno najznačajnija figura moderne turske istorije. Kroz borbu sa silama pobednicama rata koje su htele da iskoriste slabost nekadašnje imperije,¹² osnovao je modernu Republiku Tursku koju Turci i danas poštuju. Zahvaljujući svojoj borbi za turski narod i državu dobio je nadimak *Ataturk*, otac Turaka. Rođen je 1881. godine u današnjem Solunu, tada luci Osmanskog carstva, pod imenom *Mustafa*. Njegov otac Ali Riza bio je vojni oficir, službenik i trgovac. Ataturkova majka, Zubeida Hanuma, poticala je iz zemljoradničke porodice. Ali Riza umro je kada je Mustafa bio dečak od sedam godina, ali je ostavio značajan trag u razvoju njegove ličnosti. Naime, prilikom Mustafinog rođenja, Ali Riza obesio je mač iznad njegove kolenke, čime ga je usmerio ka vojnoj službi. Ono što je bilo još važnije, Ali Riza vodio je računa o ranom obrazovanju svog sina, zbog čega se Mustafa školovao u modernoj sekularnoj školi, a ne verskoj. Na taj način je svog mladog sina usmerio ka modernizaciji, na čemu će mu Mustafa zauvek biti zahvalan. Nakon očeve smrti i majčinog protivljenja, Mustafa je odlučio da započne vojnu karijeru i upiše srednju vojnu školu. U školi je dobio nadimak *Kemal* od svog učitelja matematike, što u prevodu sa turskog jezika znači 'savršeni'. Završivši srednje obrazovanje, upisao je Vojni koledž u Istanbulu, na kom' je diplomirao 1902. godine kao potporučnik. Tri godine kasnije, diplomirao je i na Vojnoj akademiji s činom kapetana.

Diplomiravši na Vojnoj akademiji 1905. godine u Istanbulu, otpočela je bogata vojna karijera mladog kapetana, koja će ga odvesti do mesta predsednika, reformatora i oca moderne turske nacije i države. Karijera, a samim tim i istorija Republike Turske, mogla je biti potpuno drugačija kako se, u toku koledža, Mustafa Kemal spojio sa političkim disidentima i uključio u proizvodnju tajnih novina koje su kritikovale tadašnjeg sultana Abdul Hamida II i njegovu apsolutističku vladavinu. Sumnjivi sultan imao je špijune po čitavom carstvu, koji su ih ubrzo otkrili, infiltrirajući se u samu grupu. Grupa studenata je razbijena, a njeni članovi raspoređeni u udaljena područja carstva. Mustafa Kemal je sa svojim prijateljem *Ali Fautom* poslat u Petu armiju u Damasku, današnju prestonicu Sirije. Nad njegovom glavom stajao je oblak sumnje, ali nije mogao da ne ostane slep na korumpiranost državnih zvaničnika prema lokalnom stanovništvu u Damasku. To ga je podstaklo da se ponovo uključi u antidržavne aktivnosti i učestvuje u osnivanju tajne grupe *Društvo za otadžbinu i slobodu*. Godine 1907. proglašen je

¹² Ovde se pre svega misli na Grčku

lojalnim oficirom i premešten je u rodni Solun, koji je tada vrveo nezadovoljstvom i političkim disidentima. Tada Mustafa Kemal pravi veliki korak i stupa u najveću antivladinu grupu - *Komitet za uniju i progres (KUP)*, glavnu organizaciju Mladoturskog pokreta.

Godine 1908. u Makedoniji je izbio ustanak i kao posledica, Mladoturska revolucija. Sultan Abdul Hamid II bio je primoran da ponovo vrati na snagu ustav koji je ukinuo i uspostavi vladu. Kao vođa revolucije istakao se *Enver-paša*¹³ koji će kasnije postati najveći rival Mustafe Kemala. Već naredne, 1909. godine, Mladoturska revolucija bila je u opasnosti. Naime, mladoturski pokret podelio se na dve struje koje su želele drugačije ustrojstvo carstva u budućnosti. Jedna struja lobirala je za harmoniju i saradnju muslimana i ne-muslimana u carstvu. Druga struja lobirala je za centralizaciju i čvrstu tursku kontrolu nad carstvom, a bila je predvođena Komitetom za uniju i progres. Konačno je mladoturska pobuna izbila u aprilskoj noći. Vojni oficiri i trupe iz Soluna, predvođene Enver-pašom, marširale su ka Istanbulu i preuzele vlast. Sultan Abdul Hamid II bio je prinuđen da abdicira. U tom trenutku, Mustafa Kemal smatrao je da vojska, koja je ispunila svoje ciljeve, treba da se povuče iz državnih poslova i da se ne meša u politiku. Zato je pozvao sve oficire da podnesu ostavke na armijske položaje, čime je navukao gnev Enver-paše i ostalih vođa Komiteta na sebe. Ne odustajući od svojih zamisli, a uskraćen podrške, krenuo je drugim putem, počevši da prevodi nemačke vojne priručnike na turski jezik i kritikujući obuku otomanskih regruta. Njegova reputacija među starijim vojnim oficirima počela je da raste, a dovela ga je i u kontakt sa mladim oficirima u sponu. Komitet je, želeći da ga udalji, poslao u Francusku. Međutim, poštovanje i saradnja između Kemala i vojske već su bili uspostavljeni, a upravo će vojska odigrati ključnu ulogu u njegovoj borbi za republiku, kada za to dođe pravi čas.

U narednim godinama, nije gubio veru. Kako se Osmansko carstvo nalazilo pred kolapsom i gubilo preostale teritorije, Mustafa Kemal se kao vojnik borio za svoj narod i državu. Dok se sultan u svom dvorcu klanjao evropskim generalima, Kemal-paša pošao je u krvav boj da bi isterao i poslednjeg Evropljanina sa turskog tla.¹⁴ Bio je među prvima koji su se odazvali pozivu da brane Libiju, tada osmanlijsku provinciju, od italijanske invazije. Godine 1912. izbio je Prvi balkanski rat, a Kemal je dobio zadatak da brani poluostrvo *Galipolje*, strateški prostor koji čuva Dardanelski moreuz. Nakon Drugog balkanskog rata 1913. godine, izabran je za vojnog ataše u Bugarskoj i unapređen je u čin potpukovnika. Izbijanjem Prvog svetskog

¹³ Enver-paša, u toku svoje vojne karijere, bio je vojni ataše u Berlinu, gde je zavoleo nemačku vojnu kulturu i ojačao veze između Nemačke i Osmanskog carstva. Upravo on je dozvolio nemačkim ratnim brodovima da uđu u Dardanele i pobegnu od Britanaca, čime je uveo Osmansko carstvo u Prvi svetski rat. Osim toga, smatra se da je Enver-paša naredio je genocid nad Jermenima 1915. godine

¹⁴ Bej, 1991: 239

rata (1914) Enver-paša dodelio mu je zapovedništvo nad 19. divizijom, a Kemalov zadatak bio je da opet odbrani Galipolje. To će biti prekretnica u njegovom životu, jer će odbrana Galipolja biti jedini pravi vojni uspeh Turske u ovom svetskom sukobu. Godine 1916. prebačen je na ruski front gde je stekao zvanje paše¹⁵. Bio je jedini osmanlijski general koji je ostvario pobeđe nad Rusima na Istočnom frontu. Nakon Februarske revolucije u Rusiji, 1917. godine prebačen je u Siriju. Tu je ostao zaprepašćen stanjem u osmanlijskoj vojsci i odlučio je da se bez dozvole vrati u Istanbul. U međuvremenu se razboleo i lečio u Beču. U Istanbul se vratio 1918. godine, kada je bilo jasno da je Osmansko carstvo pred slomom. Iste godine, 30. oktobra, Osmansko carstvo je kapituliralo u Velikom ratu i potpisan je mir sa silama Antante. Mladoturci su pobjegli u Nemačku, ostavljajući, a ne znajući, poslednjeg sultana *Mehmeda VI (1918-1922)* da vodi državu. Sultan je, želeći da osigura svoj opstanak na prestolu, počeo da sarađuje sa silama saveznicama koje su okupirale Istanbul i de facto preuzele kontrolu nad carstvom. Sudbinu imperije sa strane je posmatrao Kemal-paša, ogorčeno se zaklinjući da će proterati i poslednjeg neprijatelja sa teritorije svoje države.

1.3. Turski rat za nezavisnost i Atatürkova uloga u njemu

Sile pobednice Prvog svetskog rata nisu gubile vreme i odmah su počele da razbijaju poraženo Osmansko carstvo. Godine 1918. okupirale su Istanbul i uspostavile vojnu upravu. U istoriji turske države ostaće upamćen februar 1919. godine, kada je francuski general Franše d'Eperea ušao na belom konju u Carigrad, oponašajući Mehmeda II Osvajača¹⁶ koji je isto učinio davne 1453. godine, stavljajući do znanja svetu i Osmanlijama da je njihova vladavina nad čuvenom prestonicom okončana. Saveznici su napravili plan među sobom o rasparčavanju carstva. Plan je podrazumevao podelu *Anadolije*, odnosno Male Azije, između Grka, Jermena i Kurda, ali i Francuske, Britanije i Italije koje su želele da zadovolje svoje 'tajne' interese. U čitavoj oluji dešavanja nalazio se Kemal-paša, užasnut okupacijom države i prestonice. Situacija je bila pogoršana raspuštanjem vojske. Međutim, Kemal-paša se zakleo da će oterati okupatore i osloboditi tursku zemlju i narod. U tom cilju, počeo je da se okuplja sa grupom prijatelja od poverenja sa kojom je kovao plan za spas Turske i formiranje

¹⁵ Paša je titula visokih vojnih i civilnih dostojanstvenika u Osmanskom carstvu, koja se stavljala iza vlastitog imena. Titula je ukinuta 1934. godine

¹⁶ Mehmed II Osvajač osmanlijski je sultan pod kojim je palo Vizantijsko carstvo i izgubljen Carigrad, današnji Istanbul. Pad Carigrada imao je dalekosežne posledice jer su se Turci konačno utvrdili na Balkanu i više ih ništa nije moglo sprečiti u njihov pohod na Evropu

oslobodilačkog nacionalnog pokreta. Među njima nalazio se i njegov prijatelj sa Vojne akademije Ali Faut, koji je bio stacioniran u unutrašnjosti Anadolije. Samim tim dobro je poznao teren i narod. On i Kemal razvili su plan da stacioniraju nacionalni pokret u gradu *Ankara*. U međuvremenu, Turci u raznim delovima Anadolije su uzeli stvar u svoje ruke i počeli da se organizuju u paravojne jedinice, sukobljavajući se sa lokalnim ne-muslimanskim stanovništvom i planirajući napad na okupacione snage. Saznavši za to, saveznici su od sultana Mehmeda VI zatražili da upostavi red u državi. Sudbina je želela da sultan postavi upravo Mustafu Kemala, kao lojalnog oficira, za generalnog inspektora poslatog u Anadoliju. *Devetnaestog maja 1919. godine*, datuma kog' mnogi Turci uzimaju za početak svoje moderne istorije, Kemal-paša iskrcao se na crnomorskoj obali Male Azije, oglušio o sultanova naređenja i predstavio okupljenom narodu kao oslobodilac. Istovremeno je podneo ostavku na sve pozicije u vojsci, dok je sultan, pod pritiskom okupatorskih sila, izdao nalog za njegovo hapšenje. U trenutku u kom' Mustafa nije imao vojnu podršku i zvanični status i kada je sve izgledalo izgubljenim, odgirala se bitna prekretnica u Ataturkovo borbi. Naime, general *Kazim Karabekir* prepoznao je njegovu borbu i odlučio da mu poveri svoje trupe na raspolaganje. Istovremeno je pozvao sve paravojne jedinice da se okupe na *kongresu u Erzurumu*, a Kemal-paša izabran je za predsedavajućeg. Na kongresu je izglasan '*Nacionalni pakt*', koji je pozvao na nepovredivost svih osmanskih zemalja u kojima žive Turci. Oformljena je i privremena vlada *Velike narodne skupštine* sa sedištem u Ankari, koja je proglasila Kemal-pašu za predsednika.¹⁷ Formiranjem nove vlade sa sedištem u novoj prestonici, Kemal je želeo da pošalje poruku da je sultanova vlada u Istanbulu okupirana i izdajnička. Njegova borba prerasla je u borbu turskog naroda, *Turski rat za nezavisnost*.

Istovremeno, 1920. godine sultan Mehmed VI je potpisao *Sevrski mirovni sporazum* sa Saveznicima, za koji će se ispostaviti da je bio odlučujuća prekretnica u turskoj borbi za nezavisnost. Naime, sporazum je podrazumevao odricanje turske vlasti od svih neturskih teritorija i mandat sila pobednica nad njima.¹⁸ Sporazumom je najviše dobila Grčka, kojoj je pripala Trakija i teritorija oko grada Smirne, današnjeg Izmir. Osim toga, Jermenija je proglasila nezavisnost otvarajući novi front za borbu. Oslobodilački pokret, na čelu sa Kemal-pašom, odbio je priznanje pomenutog sporazuma. Štaviše, Kemal je u javnim nastupima počeo da razvija misao o Anadoliji kao tvrđavi protiv agresije na Istok. To je mobilisalo mudžahedine iz čitave Azije i pribavilo turskom nacionalnom pokretu brojne simpatizere.

¹⁷ Politički sistem Republike Turske bio je ustrojen tako da predsednika države bira Velika narodna skupština dvotrećinskom većinom. Od 2014. godine, to je promenjeno tako da se predsednik bira na direktnim izborima

¹⁸ Ovde se misli na britanski mandat nad Palestinom i francuski mandat nad Sirijom i Libanom

Borba za nezavisnost ili tzv. *Velika ofanziva* započeta je 1922. godine. Konačna pobjeda postignuta je ponovnim vraćanjem grada Izmir i povlačenjem grčke vojske. Kemalova borba dobila je evropsko priznanje, zbog čega je otpočeto povlačenje i ostalih Saveznika sa turske teritorije. Konačno je uspostavljeno i primirje novim *Lozanskim mirovnim sporazumom* 1923. godine. Mirovnim sporazumom iz Lozane poništene su odredbe Sevrskog sporazuma, koje Velika narodna skupština Turske nikada nije ni prihvatila. Turskoj su vraćene istočna Trakija i Izmir, čime je država dobila svoje sadašnje granice. Grčko-turski, a istovremeno i Turski rat za nezavisnost, bio je završen. Međutim, posledice koje je ostavio za sobom značajne su i danas i uzrok su višedecenijske netrepeljivosti dva naroda.¹⁹

1.4. Konstituisanje Republike Turske i modernizacijske reforme

Raspadom Osmanskog carstva, najvažnije pitanje bila je budućnost njegovog jezgra. Na to pitanje odgovor su dali turski nacionalisti, koje je predvodio Mustafa Kemal. Još tokom Turskog rata za nezavisnost, Kemal-paša izneo je ideju da će nakon Prvog svetskog rata postojati samo jedan način za oslobađanje turskog naroda: stvaranjem nezavisne suverene turske republike. Taj vojnik po pozivu shvatio je da je imperijama u evropskim okvirima došao kraj te da je 'načelo nacionalnosti', a time i glavna ideja nacionalizma - 'nacionalna država', jedino rešenje. Nostalgija, i to prigušena nostalgija koja je u turskom slučaju bila potisnuta u privatnu sferu i čije je javno iskazivanje bilo zabranjeno, bila je jedina uspomena na dugotrajno razdoblje u kojem je Osmansko carstvo vladalo golemim prostranstvima.²⁰ U tom cilju, prvi korak podrazumevao je uspostavljanje legitimne osnove za delovanje. Godine 1921, Velika narodna skupština sastala se u Ankari i ustanovila da je sultanova vlada okupirana, a da je njena dužnost da se odupru napadima sila koje ih rasparčavaju u trenutku slabosti. U takozvanom '*Temeljnem zakonu*', skupština je proglasila da suverenitet pripada naciji i da je ona njen jedini istinski predstavnik. Proglašen je naziv nove države - *Turska*, a izvršna vlast je poverena izvršnom veću sa predsednikom Kemalom. Vojni uspesi Kemalove vojske prisilile su Saveznike 1922. godine da pristanu na primirje. Iste godine, oslobodilačke snage su ušle u Istanbul. Naredne, Mirovnim sporazumom iz Lozane revidiran je sporni Sevreski sporazum. Nakon što su sile pobednice napustile Anadoliju, **29. oktobra 1923.**

¹⁹ 1.5 miliona Grka/Grkinja proterano je sa turske teritorije i pola miliona Turaka/Turkinja u obrnutom procesu

²⁰ Jović, 2016: 354

godine proglašena je *Republika Turska*, na čelu sa prvim predsednikom Mustafom Kemalom, dok je Ankara postala nova prestonica nove države.

Kako bi lakše realizovao svoj poduhvat, Mustafa Kemal je iste godine osnovao političku partiju - *Republikansku narodnu partiju*. Program partije počivao je na nekoliko osnovnih principa, koji su poznati kao šest strela (stubova): *republikanizam, reformizam, nacionalizam, populizam, sekularizam i etatizam*. Pomenuti principi postali su deo Ustava Republike Turske 1937. godine i osnov su ideologije kemalizma, o čemu će biti više u nastavku rada. Na ovom mestu bitno je istaći princip sekularizma, pa se Gazi prvo obračunao sa institucijama sultanata i kalifata²¹. Mudro ih razdvojivši, Velika narodna skupština ukinula je jednu za drugom. Sultanat je ukinut 1922. godine, a poslednji sultan Mehmed VI otišao je u progonstvo. Halifat je ukinut dve godine kasnije, takođe progonstvom poslednjeg kalifa *Abdul Medzida II* i njegove porodice Osmana. Ataturk im je dozvolio da izaberu mesto boravka na Zapadu, uz uslov da ni jedan Osman ne sme da se naseli na muslimanskoj zemlji. Potom su ukinute sve verske škole i sudovi, kao i religijska bratstva, koja su smatrana uporištem konzervativizma.

Nakon što se obračunao sa starim režimom, Ataturk se okrenuo modernizaciji države. Reforma koja je usledila može se definisati kao sveobuhvatna politička, ekonomska, socijalna i kulturna transformacija zastarelog otomanskog sistema u modernu proevropsku državu. Transformacija je podrazumeva je niz radikalnih rezova u pravcu modernizacije turske države. Prvenstveno, 1925. godine zabranjeno je nošenje fesa, tradicionalne osmanlijske kape, a počelo je da se propagira nošenje zapadnjačke odeće. Zanimljivo je da je nakon toga u Istanbulu nastupila trka za materijalom za šešire. Iste godine, žene su postale ravnopravne sa muškarcima i dato im je izborno pravo. Zatim, 1926. godine ukinut je šerijat, verski zakon islama. Umesto šerijata, uvedeni su švajcarski građanski, italijanski krivični i nemački trgovinski zakon. Godine 1928. arapsko pismo, koje su Turci koristili skoro hiljadu godina, zamenjeno je latinicom. Obrazovni sistem u Turskoj je procvetao, a država je postigla jednu od najviših stopa pismenosti na Bliskom istoku. Mustafa Kemal je lično, na ulicama, uz pomoć krede i table pokazivao narodu novu azbuku i objašnjavao im kako slova treba da se izgovaraju. Još jedna bitna reforma ticala se uvođenja prezimena, odnosno obaveznih porodičnih imena po evropskoj formuli. U tom cilju, Velika narodna skupština je 1934. godine Mustafi Kemalu dala prezime *Ataturk*. Darko Tanasković ovako sumira Ataturkova dostignuća: "Jedinu radikalnu sekularističku reformu na nivou čitavog društva i države u

²¹ Osmanlije su preuzele kalifat u 15. veku, počevši od sultana Mehmeda Osvajača. Kalifat je država koja teži da objedini sve muslimane na svetu. Kalif je osoba koja se smatra verskim i političkim naslednikom proroka Muhameda i predvodnikom čitave muslimanske zajednice

muslimanskom svetu izveo je Mustafa Kemal paša Atatürk u periodu između 1923. i 1938. godine. On je, nizom zakona i propisa, na razvalinama Osmanskog carstva, ustanovio laičku i demokratsku republiku i sproveo korenite reforme u svim bitnim oblastima društvenog života i kulturnih navika''.²² Kada se Atatürkove zasluge uzmu u obzir, nije čudno što su generacije odrastale vaspitavane da na njegov lik i zaostavštinu gledaju kao na nešto sakralno i neupitno.

1.5. Ideologija kemalizma i nova unutrašnja i spoljašnja politika

Ideje i principi Mustafe Kemala Atatürka nazivaju se *kemalizmom*, koji je predstavljao službenu ideologiju novoosnovane države. Simbolizovan je u šest strela navedenih u statutu Republikanske narodne partije, koje su unete u Ustav iz 1937. godine. Kemalizam je bio jedan od tipičnih nacionalističkih projekata, kakvih je bilo mnogo u Evropi u XVIII i XIX veku. Uzor mu je bio najpre francuski republikanizam. Kao i Francuska i Turska se u procesu stvaranja nove države obračunavala s 'teretom' prošlosti. Sve što je bila prednost imperija, postala je slabost nacionalnih država. Profesor Dejan Jović ističe da je ideologija kemalizma u turskom društvu postala doktrina i kult. ''Kemalizam je, s jedne strane doktrina, a s druge politički i društveni kult na kojima se temelje identitet i institucionalno-politička struktura moderne turske države''.²³ On je postavio temelj njenog nastanka u završnim godinama raspada Osmanskog carstva. Kao nacionalna doktrina, bio je usmeren na stvaranje, jačanje i opstanak nove turske republike. Novu državu trebalo je izgraditi uspostavljanjem novog nacionalnog identiteta. Uzrok zaostajanja, krize i na kraju propasti carstva video se u osmanizmu s kojim je trebalo raskinuti sve veze.

Ideologija kemalizma i njenih šest principa - republikanizam, reformizam, nacionalizam, populizam, sekularizam i etatizam, formirali su modernu tursku unutrašnju i spoljašnju politiku. Na unutrašnjem planu, svaki od principa podrazumevao je niz radikalnih rezova u pravcu modernizacije turske države. *Republikanizam* je podrazumevao novo državno uređenje u vidu republike. Imao je za cilj da zameni elitistički osmanski društveni poredak u kom' je vlast pripadala sultanu i ljudima iz njegovog neposrednog okruženja, približavajući vlast 'običnom' narodu. *Reformizam* se smatra principom koji je pokušao da opravda sveobuhvatne, a ne postepene promene u državi, koje su se odnosile na promenu političkog, ekonomskog i socijalnog sistema. *Nacionalizam* je imao za cilj da zameni osmanski identitet

²² Tanasković, 2016: 277

²³ Jović, 2016: 357

novim, turskim identitetom. To se činilo promenama u školskim programima, menjanjem i prepravljajanjem istorije, ali i uopšteno odricanjem od svega što je osmansko. *Populizam* je podrazumevao napor mobilizacije podrške iz grada u selo, kroz takozvane narodne kuće koje su širile novi koncept nacionalne kulture u ruralnim sredinama. *Sekularizam* je uključivao reformu zakona, uključujući ukidanje verskih institucija i posmatrajući religiju kao faktor razdora. Konačno, *etatizam* je bio okrenut ka ekonomskom razvoju pod kontrolom države, koja se suočavala sa manjkom kvalifikovane radne snage i preduzetnika i nedostatkom kapitala. U praksi, reforme su podrazumevale odvajanje vere od države, uklanjanje dela o islamu kao državnoj religiji iz ustava, uvođenje modernog građanskog zakonodavstva umesto šerijata, zabranu nošenja tradicionalne turske odeće, zamenu arapskog pisma latiničnim, reformu kalendara, pravopisa i jezika, kao i proklamovanje jednokosti svih građana.

Kako je osnovna težnja kemalističke ideologije i reformacije bila stvaranje moderne, prozapadno orijentisane države i nacije, Turska je odustala od svoje prethodne uloge u međunarodnim odnosima. U skladu sa tim počela je da razvija novu spoljnu politiku. Ataturk je prvenstveno želeo da stvori modernu zapadnu državu u svojoj zemlji, a spoljnu politiku je koristio kako bi ostvario taj cilj. Kao što je izvršio brojne reforme u unutrašnjoj politici kako bi modernizovao tursku državu i društvo i približio ih Zapadu, tako je uspostavio spoljašnju politiku koja bi odgovarala standardima zapadne civilizacije. Zato je bilo potrebno prvo razumeti njegovu unutrašnju politiku, kako bi se razumela i spoljašnja. Kemalistički principi istovremeno su bili i principi moderne turske spoljne politike. I zaista, kada se pogledaju kemalistička načela i spoljašnja politika, može se videti da savršeno odgovaraju jedna drugoj. Na ovom mestu treba primetiti da je glavna Ataturkova briga dvadesetih godina prošlog veka bila konstituisanje nove turske države i definisanje novog turskog nacionalnog identiteta, dok se u spoljašnjoj politici osnovno pitanje ticalo utvrđivanja i učvršćivanja turske nacionalne nezavisnosti. Može se činiti nelogičnim Kemalov pokušaj da okrene novu tursku državu od Istoka ka Zapadu. Činjenica je da je Turski rat za nezavisnost vođen protiv zapadnih sila saveznica koje su podržavale planove grčke invazije na Anadoliju i koje su odlučile da podele Tursku na okupacione zone Sevrskim sporazumom. Ipak, Ataturk je bio svestan činjenice i znao je da je zapadna slika Turske preduslov za njenu sigurnost. Smatrao je da će Evropa pristati da postoji zajedno sa Turskom samo ako joj postane slična. Još za vreme okupacije i rata, počeo je da sledi prijateljsku politiku prema Zapadu, smanjujući intenzitet odnosa sa istočnim zemljama. Kemalisti su u tajnosti tražili načine za uspostavljanje prijateljskih odnosa sa Sjedinjenim državama i Velikom Britanijom. Prekretnicu je predstavljao Lozanski mirovni

sporazum, potpisan sa savezničkim silama 1923. godine. Njime je Turska prihvatila da je Osmansko carstvo mrtvo, a za uzvrat je dobila priznanje međunarodne zajednice. Baš kao što su kemalističke reforme izgradile novu tursku državu u skladu sa standardima zapadnih civilizacija, tako je Lozanski mirovni sporazum promenio fokus turske spoljne politike. Turska je počela da bude prihvatana kao ravnopravna od strane zapadnih sila sa kojima su se Osmanlije vekovima borili. Ataturk je želeo da podari turskoj teritorijalni integritet i slobodu, makar to značilo umanjenu nacionalnu teritoriju u odnosu na Osmansko carstvo. Ipak, sve dok bi Zapad poštovao njene granice, Turska bi mu zauzvrat nudila zonu mira u eksplozivnom kutku Istoka. Nova suverena republika, geografski postavljena između Istoka i Zapada, trebala je biti stabilizator.²⁴ Međutim, okretanje od Istoka ka Zapadu značilo je i udaljavanje turske republike od muslimanskih država. Arapske zemlje gledale su na kemalističke reforme kao na izdaju i oštro su osuđivale Tursku zbog promene pravca. Ukidanje kalifata bila je najvažnija prekretnica u odnosima Turske sa muslimanskim svetom. Za posledicu, Turska je prestala da bude centar islamske vlasti, ali je istovremeno slala poruku svetu i Zapadu da raskida sa svojom islamskom, odnosno osmanskom prošlošću. Tako je u vreme kada se Ataturk sa simpatijama obraćao zapadnim zemljama, nova spoljašnja politika Turske pokazala nedostatak entuzijazma prema muslimanskim zemljama.

Osim toga, Turska je definisala i posebne spoljnopolitičke principe. Najvažniji od njih definisan je kao 'mir'. Svoj osnovni izraz našao je u čuvenoj maksimi *'mir kod kuće, mir u svetu'*. Zamisao ideologije kemalizma, odnosno njenog kreatora Ataturka, bila je stvoriti stabilno regionalno i međunarodno okruženje i posvetiti se reformi i jačanju države. Turska je bila naslednica propalog Osmanskog carstva, gubitnica rata, ekonomski i vojno oslabljena. U izgradnji nove države i nacije, nije mogla sebi dozvoliti nove sukobe i neprijateljstva. Stoga se Ataturk zalagao za antiimperijalizam i status quo u svetu u kom je video i Tursku kao silu jednaku onim zapadnoevropskim. S pomenutim principom u vezi su bili i principi realizma, poštovanja međunarodnog prava i rešavanja potencijalnih problema diplomatskim putem. To se, pre svega, moglo videti kroz učešće Turske u Brijan-Kegolovom paktu (1928). Pakt, inače sklopljen na američku inicijativu, propisivao je da se sva neslaganja uvek moraju rešavati mirnim putem i odricao se rata kao oruđa nacionalne politike. Isto tako, rešavanje nekoliko spornih pitanja poput odnosa sa Grčkom²⁵, grada Mosula²⁶, provincije Hataj²⁷ i moreuza²⁸

²⁴ Kinross, 1990: 458

²⁵ Turska i Grčka sklopile su nekoliko važnih sporazuma koji su se ticali problema manjina i pitanja imovine, što je značajno poboljšalo odnose ove dve države

²⁶ Grad Mosul je za Tursku, prema Nacionalnom paktu, spadao u njene granice. Međutim, Lozanskim mirovnim sporazumom pripao je Iraku. Kako se Irak nalazio pod mandatom Velike Britanije nakon Prvog svetskog rata,

mirnim putem kroz diplomatiju, najupečatljiviji su primeri realističke diplomatije koju je sprovodila Turska. Zahvaljujući ovakvoj politici, Republika Turska je ojačala suverenitet nad moreuzima, očuvala geopolitički i strateški integritet države, Hataj je integrisan bez rata i postignuto je poboljšanje u tursko-grčkim odnosima koje je rezultiralo periodom saradnje dveju zemlje. Što se tiče Mosula, prihvaćena je arbitraža Lige naroda. Kao rezultat, iako Mosul nije dodeljen Turskoj, pokazano je jasno poštovanje međunarodnog prava i mira. Time je Turska postala jedina zemlja koja je pozvana u Ligu naroda bez podnošenja prijave i postala je njena članica 1932. godine. U ovom periodu, temeljno ocenjujući razvoj događaja u svetu, a posebno u Evropi, Atatürk je godinama unapred predvideo da će izbiti novi svetski rat. Stoga je uložio napore u ostvarenju regionalne saradnje, kako bi Tursku održao podalje od budućeg sukoba. U tom cilju, 1934. godine između Turske, Grčke, Jugoslavije i Rumunije potpisan je *Balkanski pakt*, odbrambeni pakt od italijanskih i bugarskih aspiracija. Iste godine, Turska je sa Irakom, Iranom i Avganistanom potpisala *Sadabad pakt* o nenapadanju. Tako je Turska preduzela važne korake da obezbedi sigurnost i saradnju i na Zapadu i na Istoku u vreme kada je ceo svet bio pred novim svetskim sukobom. Štaviše, utrla je put 'politici neutralnosti' koju će kasnije slediti mnoge zemlje. Ostajući po strani u ratovima i sukobima koji su se dešavali u svetu i vodeći mirnu spoljnu politiku i na Istoku i na Zapadu, mogla je da se usresredi na izgradnju, jačanje i modernizaciju unutar države.

ona je odlučila da spor iznese pred Ligu naroda. Iako je spor rešen u korist Iraka, Turska je na njega pristala, a glavni razlog bio je što su Kurdi činili većinu stanovnika u gradu

²⁷ Provincija Hataj takođe je Lozanskim mirovnim sporazumom ostala van turske granice i pripala je Siriji. Za vreme francuskog mandata Sirijom, proglašena je nezavisnom. Godine 1939, na referendumu, stanovništvo Hataja je izglasalo pridruženje Republici Turskoj

²⁸ Ovde se misli na Montreux konvenciju iz 1936. godine, kojim je Turska povratila vojnu kontrolu nad moreuzom Dardaneli. Konvencijom je odlučeno da Turska može da zatvori prolaz ratnim brodovima ukoliko za to bude bilo potrebe, ali i da dozvoli slobodan prolaz trgovačkim

Drugo poglavlje

NEOOSMANIZAM KAO ALTERNATIVA KEMALIZMU

2.1. Ataturkova smrt i kriza ideologije kemalizma

Desetog novembra 1938. godine, svi satovi u palati Dolmahče²⁹ u Istanbulu su zaustavljeni u 09:05 časova. Republika Turska ostala je bez svog osnivača i predsednika, Mustafe Kemala.³⁰ Na večni počinak ispraćen je uz porodicu, visoke vladine službenike, generale i druge uticajne ljude koji su došli da mu odaju poslednju počast. Kovčeg sa zastavom, postavljen u prijemnoj dvorani palate, okruživalo je šest visokih baklji koje su simbolizovale šest strela kemalističke ideologije. Tokom tri dana, koliko je kovčeg bio izložen u dvorani, na hiljade Turaka došlo je da se s tugom oprosti od državnog oca i oda mu poštovanje. Iz Istanbula, Ataturkovo telo transportovano je u Ankaru uz pratnju vojske u zgradu Velike narodne skupštine. Ceremonija sahrane održana je dvadeset prvog novembra. Privremeno, Ataturk je bio sahranjen u Etnografskom muzeju u Ankari. Godine 1953, na petnaestogodišnjicu smrti, dobio je svoje konačno počivalište, *mauzolej Anitkabir*, monumentalnu grobnicu posebno izgrađenu u njegovu čast. Poslednji put, Ataturk je ispraćen uz veliku državnu ceremoniju, a na ulicama Ankare našlo se preko dva miliona ljudi. Mauzolej je okružen Parkom mira, simboličnog naziva u čast njegove političke maksime 'mir kod kuće, mir u svetu'. Nakon smrti, kako to i često biva nakon smrti velikih vođa, Ataturkovi naslednici počeli su da grade njegov kult ličnosti. Danas, skoro svaki grad u Turskoj poseduje ulice koje nose njegovo ime, trgove sa statuama njegovog lika. Njegovi portreti nalaze se u svim državnim ustanovama, obrazovnim institucijama, ali i privatnim domovima. Njegove reči uklesane su u sve važne zgrade. Sveprisutnost Ataturkovog lika može se samo delimično pripisati državnom sponzorstvu. Njegovo lice pojavljuje se na šalterima u supermarketima, berbernicama i ostalim 'običnim' mestima. Njegove amajlije stoje na ogledalima automobila, a igle krase revere. O nepovredivosti njegovog lika svedoči zakon iz 1951. godine o zločinima počinjenim protiv Ataturka. Pomenuti zakon štiti sećanje na oca Turaka od uvrede bilo kog turskog državljanina. Zatvorska kazna može dostići i nekoliko godina. Godinu 1981, koja je obeležila stogodišnjicu

²⁹ Palata Dolmahče ampirijske je palata koja se nalazi u Istanbulu na evropskoj obali Bosfora. Služila je kao sedište sultana i bile je centar Osmanskog carstva od druge polovine 19. veka

³⁰ Mustafa Kemal Ataturk preminuo je posle duge bolesti, ciroze jetre

Ataturkovog rođenja, Ujedinjene nacije proglasile su *Godinom Ataturka u svetu* i usvojile *Rezoluciju o Ataturkovoj stogodišnjici*, opisujući ga kao vođu prve borbe protiv kolonijalizma i imperijalizma i kao izuzetnog promotera razumevanja među narodima i trajnog mira u svetu. Osim toga, bivši premijer Grčke Elefterios Venizelos predložio je Ataturkovo ime za Nobelovu nagradu za mir.³¹

Dan nakon Ataturkove smrti, Velika narodna skupština donela je odluku da ga na mestu predsednika nasledi njegov dugogodišnji saradnik i tadašnji premijer, *Mustafa Ismet Ineni*. Ismet-paša rođen je 1884. godine u Izmiru. Završio je vojno-artiljerijsku školu i postao vojnik s bogatom karijerom. Zajedno s Mustafom Kemalom učestvovao je u Mladoturskoj revoluciji (1908) i već u to vreme dvojica vojnika postaju bliski saradnici i saborci. Godine 1915, bio je komandant još uvek osmanske armije u Siriji i Palestini, dok 1920. postaje glavni komandant Ataturkove vojske. U Grčko-turskom ratu, pobedio je Grke u bici kod Inenija, odakle potiče njegovo prezime. Od 1922. godine, postao je prvi ministar spoljnih poslova Turske. Pod njegovim mandatom, potpisan je Lozanski mirovni sporazum sa silama Saveznicama. Jedan je od osnivača Republike i prvi premijer Vlade, a rame uz rame sa Mustafom Kemalom sproveo je opsežne socijalne reforme u državi i društvu. Nakon Ataturkove smrti, odlukom skupštine postao je predsednik Republike i Republikanske narodne partije. Ineni je nastavio da sledi kemalističku unutrašnju i spoljašnju politiku. U to vreme, svet je bio pred Drugim svetskim ratom, koji je Turska uspela da izbegne nastavljajući Ataturkovu politiku pasivnosti i neutralnosti u spoljnopolitičkim odnosima. Ineni je, kao i Ataturk, smatrao da sile Osovine ne mogu pobediti u ratu, zbog čega je prekinuo diplomatske odnose sa vladom Adolfa Hitlera. Godine 1945. Turska je proglasila rat Nemačkoj, ali samo iz razloga jer je to bio neophodan preduslov za učešće na Konferenciji o međunarodnoj organizaciji održanoj u San Francisku, na kojoj su nastale *Ujedinjene nacije*. Tako je Republika Turska postala zemlja osnivač ove međunarodne organizacije, čiji je glavni cilj bio ponovno uspostavljanje i očuvanje svetskog mira. Osim toga, Turska je uzela učešće u *Maršalovom planu* 1947. godine, službenom planu SAD o obnovi posleratne Evrope i suzbijanju uticaja komunizma nakon rata. Ono što je još važnije, 1949. godine postala je članica *Saveta Evrope*, regionalne međunarodne organizacije evropskih zemalja, osnovane u cilju ostvarenja ljudskih prava i sloboda u Evropi.

Međutim, samo nekoliko godina nakon Drugog svetskog rata, svet je ušao u novi sukob u vidu dva ideološki suprotstavljena bloka, na čelu sa SAD i SSSR, Hladni rat. U novoj

³¹ Elefterios Venizelos i Mustafa Kemal Ataturk potpisali su 1923. godine mir u Lozani i tako okončali Grčko-turski rat

bipolarnoj strukturi međunarodnog poretka, Turska se geografski nalazila na granici sa Sovjetskim Savezom. Istovremeno, odlučila je da nastavi kemalističku prozapadnu orijentaciju, te je čvrsto stajala uz Zapad. Zapad više nije bio samo izvor inspiracije za reforme i modernizaciju zemlje, nego i saveznik i garant njene sigurnosti.³² Činjenica da je SSSR bila velesila sa snažnim vojnim ambicijama otvorila je prostor Turskoj da ponovo ojača vojsku koja je postala garant Atatürkovog, kemalističkog nasleđa. Uz to, turska vojska dobila je novog saveznika – Sjedinjene Američke Države, sa kojima se povezala ulaskom Turske u *Severnoatlantski savez* (u daljem radu: NATO) 1952. godine. Po prvi put, Turska je napustila kemalističku politiku neutralnosti, ali je to opravdavala nužnim činom samozaštite. NATO je bio instrument trajnog povezivanja Turske sa Zapadom i to s najmoćnijom zemljom zapadnog sveta. Istovremeno, Turska je postala bitna Zapadu kao jedna od članica sa najvećom vojskom koja deli kopnenu granicu sa Sovjetskim savezom. Tako su, već početkom pedesetih godina, u Turskoj instalirane rakete srednjeg dometa '*Jupiter*'.

I dok se činilo da na spoljašnjem planu Turskoj ide bolje nego ikada, unutrašnja politika našla se u krizi. Naime, kao država članica UN, Turska je morala da ratifikuje Povelju, što je Velika narodna skupština i učinila iste godine. Nekoliko poslanika, na čelu sa *Adnanom Menderesom*, smatralo je da ratifikacijom Povelje treba doći do izmena u turskom zakonu koje bi omogućile više prava i sloboda. Za posledicu, bili su izbačeni iz vladajuće Republikanske narodne partije. Tom prilikom, oni osnivaju posebnu i istovremeno prvu opozicionu stranku u Turskoj, *Demokratsku partiju*. Na drugim demokratskim izborima, 1950. godine, ova partija uspela je da porazi Atatürkovu partiju, zahvaljujući politici koju je vodila. Nakon poraza na izborima, Ismet-paša podneo je ostavku. Menderes je postao prvi demokratski izabran premijer Republike, dok je ulogu predsednika preuzeo njegov istomišljenik iz redova stranke, *Dželal Bajar*. Menderesova Demokratska partija bila je tolerantnija prema tradicionalnom načinu života, pa je samim tim stekla simpatije kod 'običnih' ljudi. Iako prozapadno orijentisana, što se moglo videti 1959. godine kada je Turska zvanično podnela prvi zahtev za pridruživanje *Evropskoj ekonomskoj zajednici*,³³ partija se zalagala i za ponovno uspostavljanje bliskih veza sa muslimanskim državama. U ekonomiji, ohrabivala je privatna preduzeća za razliku od Atatürkove državne ekonomije, kao i strane investicije. Tako je ideologija kemalizma, dvanaest godina od smrti Mustafe Kemala, zapala u prvu značajnu krizu. Intelektualna elita Turske, a posebno vojska koja je sebe počela da

³² Jović, 2016: 360

³³ Više reči u Trećem poglavlju

doživljava kao čuvara Ataturovoga nasleđa i kemalističkih ideala, shvatala je Menderesovu politiku kao čin izdaje. Godine 1960. grupa visokih oficira osnovala je *Komitet za nacionalno jedinstvo* koji je izvršio prvi vojni puč u državi i svrgnuo Menderesovu vladu s vlasti. Tom prilikom, uhapšeno je stotine lidera Demokratske partije koji su optuženi, između ostalog, za kršenje ustava, uspostavljanje diktature, proneveru državnih fondova i korupciju. Adnan Menderes je osuđen na smrt vešanjem.³⁴ Komitet za nacionalno jedinstvo preuzeo je vlast kao privremena vlada, a ulogu predsednika preuzeo je vojni oficir *Džemal Gursel*, koji se borio sa Ataturokom na Galipolju. Vojni puč iz 1960. godine ne samo da je pokazao slabost kemalizma, nego mu je dao i novi oblik, pa od tog trenutka možemo govoriti o *militantnom kemalizmu* koji će uz pomoć vojske i vojnih pučeva svrgavati svaku narednu vlast koju smatra izdajničkom. Vojska je dobila ulogu čuvara poretka ne samo od spoljašnjih napadača, nego i od onih domaćih snaga koje bi pokušale srušiti ustavni poredak.³⁵ Na ovom mestu treba napomenuti da su tursku revoluciju od 1920. do 1923. godine, iz koje je nastala današnja republika, vodili su i izveli oficiri. Na krilima te revolucije prvi politički lideri moderne Turske, uključujući prvog predsednika i premijera, potekli su upravo iz redova vojske. Otuda, prema Dušanu Spasojeviću, ne treba da nas iznenađuje dominacija vojske u modernoj turskoj republici.³⁶

Godine 1961. održani su treći demokratski izbori u Republici Turskoj, na kojima je vlast Komiteta za nacionalno jedinstvo bila i legalno potvrđena. Predsednik Gursel zatražio je od bivšeg turskog predsednika Inenija da formira vladu. Nova vlast prvenstveno se susrela sa ekonomskim problemima u državi, za koje je optužena Menderesova vlada. Komitet je preduzeo hitne mere štednje i osnovao državnu organizaciju za ekonomsko planiranje, čija je uloga bila da napravi planove razvoja države. Osim toga, formirana je konstitutivna skupština koja je usvojila novi turski ustav. On je stvorio takozvanu '*Drugu Republiku Tursku*'. Iako je sadržao niz značajnih odstupanja od Ataturovog ustava iz 1924. godine, u suštini je nastavio da poštuje principe kemalizma. Za novi ustav glasala je većina stanovništva, ali bilo je jasno da Demokratska partija još uvek ima široku podršku u ruralnim sredinama. Osim toga, to se moglo videti i na samim izborima 1961. kada je Menderesova partija naslednica, *Partija prava*, osvojila značajan broj glasova. Ni na spoljašnjem planu situacija nije bila ništa mirnija. Naime, Kipar je stekao nezavisnost 1960. godine, oslobodivši se dugogodišnje kolonijalne

³⁴ Predsednik Džemal Bajar prvobitno je osuđen na doživotnu robiju, ali je zbog reakcije javnosti 1966. godine pomilovan. Umro je u 103 godini života u Istanbulu

³⁵ Jović, 2016: 360

³⁶ Spasojević, 2013:42

vlasti Velike Britanije.³⁷ Međutim, na njegovoj teritoriji živelo je 18 % turskog stanovništva, koji su ostrvo naselili još u vreme kada je Kipar bio deo Osmanskog carstva. Iz tog razloga, uslov Britanaca za nezavisnost bila je visoka autonomija Turaka u državnoj upravi Kipra, što je dovelo do nevolja i prvih sukoba turskog i grčkog naroda na ostrvu. Situacija je bila privremeno rešena slanjem UN snaga da ponovo uspostave mir. Prema profesoru Dejanu Joviću, kiparsko pitanje uzrokovalo je prve ozbiljnije napetosti između saveznica SAD i Turske, koja je odbila da joj pruži podršku u ovom važnom spoljno-politikom pitanju. Osim toga, kiparska epizoda pokazala je dalje odstupanje od kemalističke spoljne politike, koje je ublaženo opravdanjem Turske da ne traži prisjedinjenje severnog dela Kipra na kome živi njen narod, nego da se suprotstavlja grčkom ekspanzionizmu.³⁸

Nakon što je Demokratska partija bila ugušena, u turskoj unutrašnjoj politici stvoren je vakum na desnom centru političke scene. U taj vakum ušao je, do tada, politički nepoznati *Sulejman Demirel*, kao predsednik nove opozicione Partije prava. On je na novim demokratskim izborima 1965. godine sa svojom strankom došao na vlast i postao najmlađi premijer u istoriji države. Iako je predsednik Republike Turske za vreme njegovog mandata bio oficir Komiteta za nacionalno jedinstvo, *Dževdat Sunaj*,³⁹ ulazak Partije prava u parlament s značajnim brojem glasova i Demirelom kao premijerom značilo je dalje slabljenje kemalizma. Demirel je kao premijer vodio populističku politiku, imajući razumevanja za narod iz ruralnih sredina. Oprezno korišćenje islamskih simbola donelo mu je podršku tradicionalne i konzervativne struje stanovništva, uglavnom naseljene u unutrašnjosti Turske. U svojoj politici, uvek se trudio da održi balans između zahteva naroda i potrebe za industrijalizacijom države. Kao takav, uspeo je da se održi dugi godina na političkoj sceni Turske.

Sedamdesete godine bile su prekretnica za unutrašnju politiku Republike Turske, ali i ideologiju kemalizma. Naime, 1973. godine Dževdat Sunaj odslužio je svoj sedmogodišnji mandat kao predsednik republike. Na njegov predlog, Velika narodna skupština za novog predsednika imenovala je penzionisanog zapovednika turske mornarice, *Fahri Koruturka*. Šesti po redu predsednik i premijer Demirel, susreli su se sa najvećim unutrašnjim nemirima od osnivanja republike. Naime, u to vreme, Tursku su pogađala politička nasilja radikalne levice i radikalne desnice, koja su eskalirala povećanim terorističkim aktivnostima u državi. Komitet nacionalnog jedinstva, na čelu sa oficirom *Kenanom Evrenom*, ponovo je odlučio da

³⁷ Kipar je postao evropska kolonija Velike Britanije odmah nakon Prvog svetskog rata

³⁸ Više reči u Četvrtom poglavlju

³⁹ Dževdat Sunaj, odlukom Velike narodne skupštine postao je peti predsednik Republike Turske, nakon što je zdravlje Džemal Gursela bilo ozbiljno narušeno

preuzme stvar u svoje ruke. Evrenov režim, tvrdeći da nastoji da zavede red i mir u državi, izvršio je drugi vojni puč 1980. godine. Tom prilikom, s vlasti je svrgnuta vlada Demirela, optuživana da daje prećutnu podršku aktivnostima radikalne desnice. Turska je nakon turbulentne decenije ponovo dobila stabilnu državu vlast, s Evrenom na mestu predsednika, ali po visoku cenu. Naime, na i danas sumnjivom referendumu, u državi je usvojen novi ustav, jer je stari prema Evrenovim rečima davao previše slobode. Osim toga, suspendovana su brojna ljudska i građanska prava i slobode, koja su dostigla vrhunac masovnim hapšenjima i osudama na smrt političkih neistomišljenika. Međutim, zahvaljujući pogodnim hladnoratovskim okolnostima, međunarodno okruženje bilo je presudan faktor očuvanja uloge vojske u turskom društvu. Iskonski strah od SSSR-a bio je hrana ne samo jačanju uloge vojske unutar države već i brana kritikama Zapada zbog brojnih kršenja osnovnih ljudskih prava i sloboda. Ta prava i slobode, sa prećutnom saglasnošću zapadnih saveznika Turske, drastično su kršeni upravo u jeku blokovskog odmeravanja, kroz državne udare i vojne hunte šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoleća.⁴⁰

2.2. Jačanje neoosmanizma kao alternativne ideologije

Godine 1989. kako u svetu, tako i u Turskoj, dolazi do značajnih promena koje će ponovo promeniti tok istorije. Naime, svet se suočio s padom Berlinskog zida i završetkom Hladnog rata, samim tim i prevlašću ideologije kapitalizma. Prema profesoru Dejanu Joviću, kraj Hladnog rata zabrinuo je stratege turske spoljne i sigurnosne politike koja se temeljila na čvrstom savezništvu sa SAD-om. U Hladnom ratu, Turska je bila važna zemlja za Zapad zbog njenog geostrateškog položaja. Međutim, kraj Hladnog rata ne samo da nije uzrokovao smanjenje važnosti Turske, nego je stvorio nove i pogodnije okolnosti za njeno samostalnije delovanje.⁴¹ Tako se od kraja dvadesetog veka razvija nova strategija turske politike i delovanja od strane nekoliko aktera. Na ovom mestu, kao ti akteri, posebno će biti izdvojena dva važna imena - *Turgut Ozal* i *Nedžmetin Erbakan*, za koje će se ispostaviti da su postavili temelje politike koju od početka dvadeset i prvog veka razvija aktuelni predsednik Turske, *Redžep Tajip Erdogan* sa svojom političkom partijom i savetnicima. Ta strategija danas je poznata pod epitetom *ideologije neoosmanizma*, nove alternativne ideologije turske države i društva, čija suština predstavlja temelje nove unutrašnje i spoljašnje politike Turske.

⁴⁰ Spasojević, 2013: 43

⁴¹ Jović, 2016: 361

Turgut Ozal, koji je bio premijer od 1983. do 1989, a potom predsednik Turske od 1989. do svoje smrti 1993. godine, smatra se prvim predsednikom Turske za vreme čijeg mandata su započeti prvi širi zahvati neoosmanizma.⁴² Može se reći da je na politiku koju je vodio uticalo njegovo poreklo iz siromašne, tradicionalne i konzervativne porodice. Već tokom šezdesetih godina, bio je među prvom grupom političara i birokrata koji su se pridružili Demirelovoj Partiji prava. Između dvojice lidera postojao je poseban odnos, koji je dostigao vrhunac Ozalom kao ključnom ličnošću za sprovođenje programa reformi u Turskoj. Sedamdesete godine proveo je u Vašingtonu, radeći u Svetskoj banci. Po povratku u Istanbul, započela je i njegova politička karijera. Prvenstveno se našao na funkciji podsekretara premijera, zatim i njegovog zamenika za ekonomska pitanja. Godine 1983. osniva svoju političku stranku, *Domovinsku partiju*, koja pobeđuje na demokratskim izborima iste godine. Samim tim, Ozal osniva novu vladu i postaje njen premijer. Vrhunac karijere dostiže 1989. godine, kada ga Velika narodna skupština proglašava osmim predsednikom Republike. Kao predsednik, vodio je jedinstvenu unutrašnju politiku. Naime, aktivnim projektima usmerenim na modernizaciju i neoliberalne reforme koje bi približile tursku ekonomiju zapadnim, stekao je simpatije intelektualne elite i vojske. Istovremeno, usled umerenih islamističkih stavova, uživao je podršku konzervativne mase turskog društva. Ideju dvodimenzionalnosti preneo je i na spoljašnju politiku. To je značilo da na jednoj strani treba održavati i intenzivirati odnose sa Zapadom, posebno sa SAD i Evropskom unijom, a na drugoj strani ponovo otvoriti Tursku prema muslimanskim zemljama. Dok se Ozal još nalazio na funkciji premijera 1987. godine, Turska je službeno po drugi put zatražila članstvo u Evropskoj ekonomskoj zajednici. Međutim, taj zahtev stavljen je na čekanje.⁴³ Istovremeno, zemlje nekadašnje Istočne Evrope, od kojih su mnoge prvi put postale suverene i demokratske države, polako su počele da postaju njene članice. Turska je smatrala da nije reč samo o nepravdi, nego i svojevrsnom poniženju. Dodatan problem stvarala je evropska nespretnost i naizgled nedovoljna zainteresovanost za rešavanje ratnog sukoba u Bosni i Hercegovini. Taj rat okrenuo je mnoge muslimane protiv Evrope, koji su tvrdili da ona ne želi da pomogne Bošnjacima, odnosno muslimanima. Tako su devedesete godine prošlog veka bile godine razočaranja, koje su za posledicu imale preispitivanje turske spoljopolitičke strategije. Ozal je morao biti veoma oprezan, jer bi svaka revizija koja odstupa od prozapadne orijentacije mogla biti proglašena i revizijom ideologije kemalizma. Ipak, počeo je da promoviše koncept prema kojem se Turska u posthladnoratovskom svetu ne sme vezati samo za Zapad, nego mora iskoristiti šansu koja

⁴² Jeftić, 2011: 34

⁴³ Više reči u Trećem poglavlju

joj se pružila raspadom SSSR-a i proširiti uticaj na turkijske republike.⁴⁴ Osim toga, Ozal je pokušao da reši skoro vekovni spor sa Jermenijom, uzrokovan različitim interpretacijama genocida koji je Turska počinila nad Jermenima u vreme raspada Osmanskog carstva (1915-1923), kada je ubijeno preko milion Jermena koji su u to vreme živeli u carstvu. Ova inicijativa bila je podstaknuta terorističkim akcijama jermenskih organizacija protiv turskih diplomatskih i konzularnih predstavnika u inostranstvu, kao i opstrukcijama u nastojanjima da se Turska učlani u Evropsku uniju.⁴⁵ Jermensko pitanje kvarilo je i odnose sa SAD, najbitnijim turskim saveznikom prema Ozalu. Promene u spoljnoj politici i udaljavanje od ideologije kemalizma videle su se i u Ozalovim pokušajima da reši kurdsko pitanje, kako je i sam poticao iz etnički mešovite porodice, s majkom Kurtkinjom. Ipak, na tom polju nije uspeo da postigne značajan pomak.

Turgut Ozal nikada nije uspeo da dovrši svoj mandat. Naime, 1993. godine umro je usled posledica srčanog udara. Njegova porodica i saradnici oduvek su sumnjali u uzrok njegove smrti, zbog čega je 2012. godine zatražena ponovna obdukcija tela pokojnog predsednika. I zaista, na obdukciji je utvrđeno da je bio otrovan, a ceo događaj nazvan je tihim vojnim udarom.⁴⁶ Upražnjeno predsedničko mesto zauzelo je staro poznato ime, Sulejman Demirel, dok je novi premijer postao *Nedžmetin Erbakan*, prvi turski islamistički lider. Erbakan je bio sin jednog od poslednjih islamskih sudija Osmanskog carstva, iz sistema verskih sudova zamenjenih sekularnim pravnim kodeksom nakon osnivanja moderne Republike Turske. Već početkom sedamdesetih godina, osnovao je islamsku stranku koja je ubrzo bila zabranjena. Osamdesetih godina događa mu se identična situacija, ali i sa zabranom bavljenja politikom. Međutim, devedesetih godina po treći put osniva svoju partiju, *Partiju blagostanja*, sa kojom 1996. godine pobeđuje na izborima i postaje premijer. To je bio prvi put da je islamska stranka pobedila na demokratskim izborima u modernoj Turskoj. Čim je postao premijer, doveo je u pitanje sekularne vrednosti i dopustio nošenje tradicionalne odeće, hidžaba i burke, u javnom prostoru koji je uveo politički islam. Međutim, problem je nastao onog trenutka kada je hteo da učini zaokret i u spoljašnjoj politici, najavljujući mogući izlazak Turske iz NATO, kao i približavanje zemljama Bliskog Istoka. Tako je inicirao osnivanje grupe *D-8* najvećih muslimanskih zemalja.⁴⁷ Takva grupacija bi znatno ojačala ulogu islamskih zemalja u međunarodnoj politici i bila bi forum za usklađivanje njihove politike. Njegovi predlozi bili

⁴⁴ Ovde se prvenstveno misli na Azerbejdžan, Kazahstan, Kirgistan, Uzbekistan i Turkmeniju

⁴⁵ Opstrukcije je najviše vršila Francuska, država kojoj je jermenska dijaspora bila najbrojnija i najuticajnija

⁴⁶ Do danas nije dokazano ko je zaista otrovao pokojnog predsednika Ozala. U turskom društvu kolaju priče da ga je otrovala žena, vojska, čak i SAD

⁴⁷ Grupacija D-8 je okupljala Bangladeš, Egipat, Indoneziju, Iran, Maleziju, Nigeriju, Pakistan i Tursku

su posebno uznemiravajući za Zapad. Nakon samo godinu dana, vojska ga je prisilila da se povuče, bez ijednog ispaljenog metka. Prema profesoru Dejanu Joviću, to je bila njena poslednja uspešna intervencija u političke poslove. Ovaj udar iz 1997. godine ostao je upamćen kao *'post-moderni državni udar'*. Erbakanu je bilo ponovo zabranjeno političko delovanje na pet godina, a osuđen je i na zatvorsku kaznu zbog izazivanje mržnje protiv sekularne vlade Turske. Međutim, njegova uloga u politici, ali i istoriji, Turske se tu nije završila. Naime, Erbakan je utemeljio novi pokret *Nacionalne vizije* u državi, koji se temeljio na viziji velike Turske i novog pravednog međunarodnog poretka. U tom cilju, tvrdio je da se svi muslimani sveta moraju ujediniti. Osim toga, Erbakan je bio politički promoter i zaštitnik *Redžepa Tajipa Erdogana*, koji je upravo za vreme njegovog mandata postao gradonačelnik Istanbula i započeo svoju političku karijeru. Posebno je važno, na ovom mestu, podsetiti da je iste godine kada je vojska smenila Erbakana, Erdogan osuđen na zatvorsku kaznu zbog recitovanja stihova ''Džamije su naše kasarne, njihove kupole naši šlemovi, minareti naši bajoneti, a vernici naši vojnici''.⁴⁸

2.3. Redžep Tajip Erdogan - Ataturk posle Ataturka

Uspon aktuelnog predsednika Redžep Tajip Erdogana na političkoj pozornici Republike Turske nije bio jednostavan. Život u porodici zasnovanoj na tradicionalnim muslimanskim vrednostima i pohađanje gimnazije za imame⁴⁹ nesumljivo su uticali na njegov život i političku karijeru. Već za vreme studija sprijateljio se sa Nedžmetinom Erbakanom, svojim političkim učiteljem i bio je vatreni pobornik političkog islama, odnosno reislamizacije turske države i društva. Otuda nije iznenađujuće što je političku karijeru započeo u islamističkim partijama, više puta imao zabranu bavljenja politikom i što je služio zatvorsku kaznu.

Rođen je 1954. godine u Rizi, na severu Turske. Njegova biografija ima elemente *'turskog sna'* jer potiče iz skromne porodice, zbog čega je kao mladić morao da prodaje na ulici vodu i đevreke. To ga nije sprečilo da završi fakultet i postane prvi čovek današnje Turske. Rano se politički angažovao u islamističkim partijama, koje su zbog proklamovanih stavova suprotnih ideologiji kemalizma bile zabranjivane. Osamdesetih godina, nakon popuštanja stega koje je nametnula vojna hunta Kenana Evrena, Erdogan se oprobao u Erbakanovoj Partiji blagostanja

⁴⁸ Spasojević, 2013: 43

⁴⁹ Imam je arapska reč za vođu. Označava muslimanske sveštenike čija je glavna dužnost da predvodi zajedničku molitvu u džamiji. Takođe, predstavlja titulu učenih ljudi u islamu

u kojoj je brzo napredovao i već 1985. godine postao prvi čovek stranke za grad Istanbul. Međutim, visoku ulaznicu za politiku kupio je izborom za gradonačelnika Istanbula 1994. godine. Njegovo službovanje na mestu gradonačelnika ostalo je upamćeno po rešavanju decenijama nagomilanih pitanja koja su grad učinila više zelenim i funkcionalnim. "Uspešno realizovan Istanbulski eksperiment doneo je Erdoganu epitet turskog Robin Huda, a upravljanje ovim gradom koji predstavlja ekonomski centar Turske omogućilo mu je uspostavljanje veza sa turskim krupnim kapitalom i otvorilo mu vrata ka svetu".⁵⁰ Međutim, vojni udar iz 1997. godine nije mimoišao ni samog Erdogana. Naime, recitovanje spornih stihova *'džamije su naše kasarne, minareti su naši bajoneti, vernici su naši vojnici'* u obraćanju narodu u severnoj provinciji Sirt poslužilo je zakletom čuvaru kemalizma, vojci, kao osnov da se Erdogan smesti iza rešetaka zbog govora mržnje. Prema Milošu Markoviću, pomenuti stihovi možda nisu naišli na razumevanje kod turskih sekularista, ali jesu kod američkih diplomata, koji su se postarali da tadašnjim turskim vlastima⁵¹ stave do znanja da je stari način rešavanja problema putem vojnih udara i hapšenja izabranih predstavnika naroda neprihvatljiv za Sjedinjene Američke Države, tada još uvek glavnog i najvažnijeg saveznika moderne Turske. Tako je tadašnja generalna konzulka SAD u Istanbulu, Karolina Hagins, zabrinuta za demokratiju u Turskoj posetila zatvorenog Erdogana i time posredno uticala na vlast da se pusti na slobodu nakon četiri meseca izdržane kazne.

Istovremeno, Partija blagostanja je dobila zabranu bavljenja politikom, a od njenih ostataka i sledbenika formirana je nova, *Partija vrline* u kojoj se našao i Erdogan. Kako je i ona bila kratkog veka i ukinuta 2001. godine zbog politika i vrednosti suprotnih kemalizmu, Erdogan odlučuje da osnuje sopstvenu stranku, trenutno vladajuću *Stranku pravde i razvoja*, poznatiju kao AKP. Prema profesoru Joviću, novostvorena Stranka pravde i razvoja, koju su formirali liberalno i prozapadno orijentisani poslovni ljudi zajedno sa konzervativnim demokratama koji su napustili Erbakana smatrajući ga previše radikalnim, ubrzo je postala glavna alternativa starom *establishmentu*, odnosno kemalizmu koji je još uvek formlno - politički živeo kroz Ataturkovu Republikansku narodnu partiju.

Već naredne 2002. godine, u Turskoj su se održavali novi parlamentarni izbori, koji će pokazati da je turski narod za novu politiku Turske i promene koje je prepoznao u Erdoganu i njegovoj političkoj partiji. Ipak, zbog nemogućnosti da se zbog krivičnog dela kandiduje i

⁵⁰ Marković, 2012: 120

⁵¹ U to vreme (2000-2007), na mestu predsednika Republike Turske nalazio se *Ahmet Nedždet Sezer*, koji je na tom mestu zamenio bivšeg predsednika Sulejmana Demirela odlukom Velike narodne skupštine. Prema oceni stručnjaka, Sezer je kao predsednik bio izraziti sekularista, koji je pazio na balans sekularističkih i islamističkih snaga u državi

postane premijer, Erdogan je u prvi plan istakao svog partijskog kolegu *Abdulaha Gula*, sa sličnom životnom i političkom pozadinom. Erdogan i Gul inače su predvodili reformsko krilo nekadašnje Erbakanove Partije blagostanja, tj. svojevrsne naprednjake sa jakim vezama u Vašingtonu, kako u američkoj administraciji, tako i u uticajnim jevrejskim lobi grupama. Sebe i AKP su predstavljali ne kao islamističku, već kao konzervativnu stranku blisku evropskim demohrišćanskim strankama. Osim toga, partija se zalagala za liberalizaciju i ekonomski rast. Kao takva, AKP je osvojila većinu glasova na izborima, zbog čega je bila u mogućnosti da samostalno formira vladu i dobije parlamentarnu većinu. S druge strane, Republikanska narodna partija prošla je gore na izborima, ali istovremeno bolje nego na prethodnim iz 1999. godine kada nije ni uspela da uđe u parlament. Slabi rezultati glavne kemalističke stranke upućivali su na duboku želju građana Turske za promenama u državi i zadali su poslednji udarac politikama svog oca osnivača. Osim toga, ubrzo po formiranju novog parlamenta, nova vladajuća AKP izmenila je ustav amandmanom i ponovo otvorila put svom lideru u politici. Konkretno, preokret se odigrao poništavanjem izbora u turskoj provinciji Sirt, istoj onoj u kojoj je Erdogan održao govor zbog kog' je završio u zatvoru, usled nepravilnosti u glasanju. Godine 2003. u provinciji su održani novi izbori, a Erdogan je zahvaljujući zakonskoj promeni bio u mogućnosti da se kandiduje ispred AKP. Nakon ubedljive pobede Gul je odlučio da podnese ostavku na mestu premijera ustupajući ga svom prijatelju i kolegi Erdoganu koji će na ovom položaju ostati sve do 2014. godine, kada će biti izabran za predsednika Turske, dok će AKP nastaviti da osvaja sve naredne parlamentarne izbore.

Erdogan i AKP sa sobom su doneli i novu unutrašnju i spoljašnju politiku Turske, a ideologija koju stvaraju sve češće dobiva epitet neoosmanizma. Erdogan zapravo vidi sebe kao velikog reformatora, novog Atatürka. Cilj mu je da predvodi opštu transformaciju države i društva kako bi Turska dočekala stogodišnjicu republike 2023. godine kao regionalna sila, jedna od deset najvećih ekonomija na svetu i zemlja moćnija nego što je bila za vreme Osmanskog carstva. Kao što je rečeno, AKP u svom sastavu ujedinjuje liberalno orijentisane privrednike koji su zainteresovani za privredni razvoj države, strana ulaganja i jačanje ekonomije. I zaista, Turska će zahvaljujući Erdoganu preći dugačak put od zatvorene do jedne od najaktivnijih država u regionu Bliskog istoka, Severne Afrike i Balkana. Politika otvaranja Turske prema svetu, kao nastavak Ozalovih napora iz osamdesetih i početka devedesetih godina, otvorila je put ove države ka novim tržištima i mogućnostima za razvoj turske ekonomije. Uz pomoć SAD, Erdogan nastoji da učini prestonicu Istanbul primamljivom za sve veće multinacionalne kompanije Zapada. Primetna je tendencija da svetski poznate firme biraju upravo Istanbul za

centar iz koga rukovode manjim predstavništvima širom jugoistočne Evrope, Centralne Azije, Bliskog istoka, Afrike, Rusije i država bivšeg SSSR, zahvaljujući povoljnom geografskom položaju ovog grada, stabilnosti koju pružaju ubedljive pobeđe AKP na izborima i svakako rastućoj ekonomskoj moći Turske. Istovremeno, u sastavu AKP nalaze se i konzervativni ideolozi kojima je glavni cilj očuvanje turske posebnosti, identiteta i tradicije koji se ne mogu slobodno razvijati na sekularnim (kemalističkim) temeljima. U tom smislu, Erdogan revidira kemalizam i predvodi suptilnu reviziju odnosa prema Osmanskom carstvu. On smatra da je nakon sto godina došlo vreme da se Turska ne srami vlastite prošlosti. Ako Rusija može da gradi svoj identitet i politiku na uspomenama na Rusko carstvo i Sovjetski savez, a Velika Britanija na korišćenju kulturnih, ekonomskih, sigurnosnih i političkih veza razvijenih u okvirima Britanskog carstva i Komonvelta, onda ni Turska ne može napredovati odričući se svoga osmanskog nasleđa i poričući ga.⁵² To nasleđe treba iskoristiti kako bi se osigurao uticaj u onim zemljama i regijama s kojima Turska deli zajedničku prošlost.

U unutrašnjoj politici, najveći izazov Erdoganove vladavine vezan je s otporima sekularnih, naročito vojno-obaveštajnih struktura koje su ostale odane kemalizmu. Vojska je dolazak AKP na vlast, s liderima Erdoganom i Gulom, primila s velikim oprezom i nezadovoljstvom. Posebno se protivila jer su njihove supruge nosile tradicionalnu islamsku odeću na službenim prijemima, što je protivno kemalističkoj ideologiji. Zbog toga su predstavnici vojske odbijali da učestvuju na takvim prijemima, posebno za vreme Gulovog mandata. Osim toga, vojska je još jednom pokušala da izvrši državni udar 2007. godine, kada je izdala saopštenje i objavila ga u vidu memorandumana na zvaničnom sajtu protiv izbora Gula na mesto predsednika Republike. Prema Spasojeviću, ovaj neuspeli '*internet*' državni udar označio je početak kraja dominacije vojske u unutrašnjoj politici države.⁵³ Takvo drastično mešanje oružanih snaga u domaću politiku vešto je iskoristio vođa AKP. Naime, Erdogan je shvatio da u obračunu sa kemalizmom i njegovim ostacima mora da se obračuna direktno sa vojskom i obaveštajnim sektorom. Pored pobeđe na izborima, u tome mu je pomoglo apliciranja za članstvo Turske u Evropskoj uniji. Naime, kako je Republika Turska 1999. godine službeno priznata kao zemlja kandidat za punopravno članstvo u Evropskoj uniji, Erdogan je iskoristio pregovore za članstvo, formalno započete 2005. godine, u unutrašnjo-političke svrhe. Tome je doprinela činjenica da je i Unija već u prvim razgovorima upozorila Tursku na prevelik uticaj vojske na političke procese u državi i tražila garanciju da se vojni udari i intervencije više neće ponavljati. Vojsku je trebalo staviti pod civilnu kontrolu, a Erdogan je vešto iskoristio takvo

⁵² Jović, 2016: 364

⁵³ Spasojević, 2013:43

stajalište Unije kako bi promenio zakone koje su vojski davali široka autonomna ovlašćenja i sproveo sudske i medijske akcije protiv sekularista u vojsci i obaveštajnom sektoru. Uz pomoć važnih i tiražnih medija koji su se nalazili pod kontrolom islamskog pokreta, ugled vojske u turskom društvu bio je nepovratno narušen. U *operaciji Malj* 2010. godine naredio je da se uhapsi 365 pripadnika turske vojske, među kojima su bili i najviše rangirani generali, pod optužbom da su pripremali rušenje vlade. Nakon dvogodišnjeg suđenja trojica generala najpre su osuđeni na doživotni zatvor, a zatim im je presuda smanjena na dvadestogodišnju robiju.⁵⁴ Iako je 2015. godine proces poništen, politički cilj stavljanja vojske pod civilnu kontrolu uglavnom je bio postignut. Vojska je tim procesom praktično kažnjena za sve prethodne vojne udare, a ono što je još važnije, onemogućeno joj je da izvršava ustavnu obavezu čuvara političkih vrednosti kemalizma. Umesto sekularne kemalističke države u prvoj deceniji dvadeset i prvog veka stvorena je nova država sa islamskim vrednostima, na čelu sa AKP. Sličan je bio i proces protiv pripadnika obaveštajnih službi koji su uhapšeni pod sličnim optužbama u *operaciji Ergenekon* od 2007. do 2011. godine. U ovom periodu, uhapšeno je više od 500 ljudi. Osim toga, Erdogan se na sličan način obračunao i sa pravosuđem, tako što je 2014. godine ograničio autonomiju pravosuđa u izboru sudija, a ništa bolje nisu prošli ni mediji u državi. Istovremeno, na proces razvlašćivanja i obračunavanja s vojskom Vašington je gledao nemo, računajući na značaj turskog savezništva u regionu.

Generalno govoreći, od kako je preuzela vlast u Turskoj, Stranka pravde i razvoja naglašava da Turska mora napustiti samonametnuta ograničenja u slobodi izražavanja verskog aspekta nacionalnog identiteta i ističe da se time neće ugroziti sekularizam u državi. Lider partije, Erdogan, ne krije želju opstanka na vlasti najmanje do 2023. godine kako bi dovršio svoj glavni dugoročni cilj - obnavljanje moći Turske u novom svetu. Njegov stil vladavine temelji se na kombinaciji populizma i snažnog vođstva, kao i eliminisanju opozicije koju naziva nereformatorskom i protivdemokratskom, imajući na umu vezu Republikanske narodne partije sa kemalizmom, a samim tim i militarizmom. Ukidanje i stavljanje pod kontrolu moći alternativnih središta moći opravdava time što su oni proizvodi ili nasleđe sistema koji je bio prozapadni, ali ne i demokratski. Paradoksalno, za vreme njegove vladavine, Turska se više nego ikada udaljila od realne mogućnosti ulaska u Evropsku uniju. Erdogan u tom smislu igra 'dvostruku igru': na jednoj strani koristi Evropsku uniju onda kada mu treba za jačanje

⁵⁴ Spasojević, 2013: 44

vlastite moći, a na drugoj strani gradi vlastitu političku moć i stil koji su na samom rubu autokratskog vladanja.⁵⁵

2.4. Ideologija neoosmanizma kroz Strategijsku dubinu

Najosmišljeniji deo politike Stranke pravde i razvoja jeste nova spoljašnja politika Republike Turske. Na ovom mestu bitno je napomenuti da je dolaskom AKP na vlast došao i Erdoganov glavni spoljnopolitički savetnik kog' su domaći mediji okarakterisali kao turskog Kisindžera, *Ahmet Davutoglu*⁵⁶, koji će podriti ideologiju kemalizma na višem nivou i postati tvorac alternativne ideologije neoosmanizma, danas glavne ideološke protivnice kemalizma. Naime, neposredno pre dolaska AKP na vlast, Davutoglu je oblikovao novu spoljnu politiku Turske strateškom vizijom predstavljenom u svojoj knjizi ''*Strategijska dubina*'' iz 2001. godine. U njoj, Davutoglu je pošao od konstruktivističkog pristupa analizi spoljne politike. Smatra da su vizija ili kako je naziva *strategijski mentalitet, politička volja i strategijski plan* važniji od stabilnih i potencijalnih faktora koji određuju spoljnu politiku. Prema Davutoglu, problem Turske je njen nedostatak samoupouzdanja da može postati regionalna sila. Turska je samu sebe ograničavala na ulogu periferne zemlje Zapada i previše se oslanjala na druge - i na Zapad kao celinu i na strukturu međunarodnog poretka, smatrajući da ga ne može promeniti. To je, prema njegovom mišljenju, uzrokovala unutrašnja politička kultura koja je raspadom Osmanskog carstva izgubila svaki interes za postosmanska područja, zbog čega ih je potpuno zapostavila. Zaboravilo se da postoji snažna veza između Turske i tih područja, koje su danas nezavisne države. Zato Turska mora postati samouverena, ako ne želi da postane slaba i periferna država. Na ovom mestu bitno je napomenuti da Davutoglu ne odbacuje kemalizam, ali ga tretira kao kontekstualno primeren odgovor. To znači da on nije recept za sva vremena. Pišući o Atatürkovoj strategiji, tvrdi da je ona bila logičan odgovor na krizu islama i potrebe da se odbrane granice novostvorene države. Kemalizam posmatra kao doktrinu primerenu slaboj Turskoj koja je bila okrenuta jačanju unutrašnje kohezije i snage. Glavna krilatica Atatürkovog vremena, 'mir kod kuće, mir u svetu', bila je izraz realističke procene da nije

⁵⁵ Jović, 2016: 365

⁵⁶ Davutoglu je profesor međunarodne politike koji će se na političkoj sceni Turske naći po prvi put 2002. godine kao savetnik premijera za spoljnu politiku (2002-2009), zatim kao ministar spoljnih poslova (2009-2014), a od 2014. postao je premijer i predsednik AKP. Godine 2016. objavio je da podnosi ostavku i povukao se iz AKP, usled izdavanja manifesta u kom' je kritikovao Erdogana za loše upravljanje i kršenje osnovnih sloboda. Godine 2019. osnovao je sopstvenu stranku, Stranka za budućnost

mudro sukobljavati se sa silama u usponu. Turska tada jednostavno nije imala alternativu i prihvatila je da bude regionalna sila koja ulazi pod bezbednosni štit dominantne zapadne civilizacijske sfere.⁵⁷ Nakon Drugog svetskog rata, postala je periferna regionalna sila u usponu, pa je njena spoljna politika bila zapravo politika niskog profila koja se koncentrisala na pitanja od neposrednog nacionalnog interesa. Zato nije na vreme i primereno reagovala na promene u odnosima moći u svetu i nije uočila da se središte te moći pomera ka Istoku. Osim toga, Davutoglu tvrdi da je kraj Hladnog rata iznenadio Tursku i zatekao je bez ikakve spoljnopolitičke strategije. Devedsete godine bile su vrhunac njene zbunjenosti. Zbog toga je potrebno ozbiljno strategijsko repozicioniranje koje bi Tursku pretvorilo u subjekta spoljne politike i izbacilo je iz statusa pasivnog promatrača na periferiji Zapada. Po njegovim rečima, Turska nema mogućnost da postane supersila, ali mora da ima ulogu regionalne sile koja može presudno da utiče na događaje u onim regijama kojima pripada i sa kojima se graniči.

Davutoglu ističe da postoje dva faktora koji određuju polje delovanja Turske - istorijsko nasleđe i geografija. Najbitniji istorijski faktor koji političku kulturu u Turskoj razlikuje od one u drugim društvima jeste to što je ona bila centar civilizacije koja je u prošlosti podrazumevala i glavne raskrsne tačke centralnog kontinenta i koja je ostvarila specifični i dugotrajni politički poredak.⁵⁸ Turska je do kraja Hladnog rata zanemarivala tu svoju prednost, a pokušala je da je nastavi tokom devedsetih godina kada je postalo jasno da su joj se smanjile šanse ulaska u Evropsku uniju. Tako je Turska prema Davutoglu bila jedina država koja se posle raspada direktnog odnosa sa zapadnom civilizacijom trudila da se prilagodi toj istoj civilizaciji. Ukoliko želi da iskoristi priliku koju je nakon kraja Hladnog rata dobila kao zemlja koja je i evropska i azijska i balkanska i kavkaska i bliskoistočna i mediteranska,⁵⁹ moraće da koriguje svoj identitet i poveća samopouzdanje. Što se tiče geografskog položaja Turske, njega određuju tri geopolitička polja uticaja - kopnena sfera koju čine Balkan, Bliski istok i Kavkaz; morska sfera koju čine Crno more, Jadran, istočno Sredozemlje, Crveno more, Zaliv i Kaspijsko jezero; kontinentalna sfera koju čine Evropa, severna Afrika, južna, srednja i istočna Azija.⁶⁰ Davutoglu smatra da su turski interesi i sfere uticaja određeni pozicijom na ovim prostorima. Turska ne sme zbog interesa drugih, pa ni Sjedinjenih Država ili Evropske unije, da zanemari svoje interese u pobrojanim sferama. Redefinisanje odnosa prema prošlosti, najpre korišćenjem činjenice da je kao naslednica

⁵⁷ Davutoglu, 2014: 87

⁵⁸ Davutoglu, 2014: 96

⁵⁹ Davutoglu, 2014: 106

⁶⁰ Jović, 2016: 366

Osmanskog carstva dugo bila prisutna na tim prostorima, jedan je od važnih elemenata nove spoljne politike. U obzir treba uzeti i muslimanske veze koje Turskoj daju prednost u zajednicama koje su i same muslimanske, kao na primer kod Bošnjaka i Albanaca, ali i u arapskim zemljama tog područja. Osim toga, Davutoglu ističe da se menja važnost pojedinih kontinenata, zbog čega se nakon kraja imperijalizma moć pomiče prema Istoku. Turska mora iskoristiti položaj države koja povezuje Evropu, Aziju i Afriku. Davutoglu pritom predviđa i pomak u ideološkoj strukturi sveta. Tvrdi da će Zapad početi da otkriva vrline Istoka, što je izvanredna mogućnost za Tursku. Tako, "u meri u kojoj, u geokulturnom smislu, budemo posedovali dubinu, u toj meri možemo uticati i na Evropsku uniju".⁶¹ Turska treba da napusti tendenciju da posmatra Uniju kao civilizacijski centar i da se okrene vlastitim interesima. Vladavina AKP, prema rečima Davutoglu, obeležena je tom tendencijom. AKP je smestila Tursku u središte svoje spoljne politike i okrenula se multidimenzionalnosti. Za posledicu, Turska je 2003. godine odbila zahtev Sjedinjenih Američkih Država da koriste njenu teritoriju u kopненоj invaziji na Irak, smatrajući da je ta invazija rizična jer bi u sklopu nje mogla nastati nezavisna kurdska država u Iraku. Osim toga, zaoštavanje odnosa s Izraelom od 2010. godine takođe je sastavni deo politike otvaranja prema arapskom svetu. Obnovljeni su i znatno poboljšani odnosi Turske i Egipta. Posebno je značajan bio pomak turske politike u odnosu prema Balkanu i Bliskom istoku, o čemu će biti više reči u Četvrom poglavlju rada.

Pored navedenog, sumirajući Strategijsku dubinu, možemo istaći da je Ahmet Davutoglu postavio nove političke ciljeve i viziju Turske do 2023. godine, koja će označiti stogodišnjicu postojanja republike. Ti ciljevi podrazumevaju i nameru Turske da ostvari potrebne uslove za članstvo u Evropskoj uniji, ali podrazumevaju i njen pokušaj da se aktivnije uključi u svetsku arenу. Osim toga, jasno je istaknuto da će Turska uložiti napore da do 2023. godine postane jedna od deset najvećih ekonomija sveta. Svrha nove vizije, ciljeva i politika podrazumeva izgradnju snažne i ugledne Turske u dvadeset i prvom veku, koja će biti u stanju da da svoj doprinos međunarodnoj zajednici. Kako bi ih ostvarila, ona mora da ostvari napredak u svim pravcima i na svim poljima, da uzme interesovanje za svako pitanje vezano za region i globalnu stabilnost i da da svoje doprinose u skladu sa tim. Ovaj kolektivni napor učiniće je globalnim akterom u novom globalnom svetu, a motivisan je, prema rečima Davutoglua, velikim osećajem za odgovornost koji joj je poveren s obzirom na njeno istorijsko i geografsko nasleđe, kao i dubokom svesti o značaju međunarodnog mira i bezbednosti.

⁶¹ Davutoglu, 2014: 485

Treće poglavlje

TURSKA I EVROPSKA UNIJA

3.1. Odnosi Turske i Evropske unije kroz istoriju

Odnosi Turske i Evropske unije imaju izuzetno dugu istoriju, staru koliko i sam Rimski ugovor. Naime, Rimskim ugovorom iz 1957. godine osnovana je *Evropska ekonomska zajednica* (skraćeno EEZ), preteča današnje Evropske unije.⁶² Njom je šest tzv. država osnivača⁶³ ustanovilo međusobnu carinsku uniju i postavilo temeljne ciljeve stvaranja zajedničkog tržišta koje bi osiguralo slobodno kretanje ljudi, robe, usluga i kapitala. S druge strane, Republika Turska je od svog osnivanja 1923. godine sprovela brojne modernizacijske reforme i redefinisala svoju unutrašnju i spoljašnju politiku kako bi se, u skladu sa svojom službenom ideologijom kemalizma, približila zapadnoj civilizaciji. U tom cilju, ona je jula 1959. godine podnela zahtev za članstvo u Evropskoj ekonomskoj zajednici, dve godine nakon njenog osnivanja. Zahtev za članstvo, u ime Turske, podneo je Adnan Menderes, bivši premijer i lider Demokratske partije. Tom prilikom, istakao je da je Turska napravila svoj prvi korak ka Evropi. Pitanje članstva u Evropskoj ekonomskoj zajednici bilo je prvenstveno strateške, a ne ekonomske prirode, s obzirom na činjenicu da je turska ekonomija u to vreme bila mnogo manje razvijena od ekonomija država osnivača, pa samim tim ne bi preživela konkurenciju na zajedničkom tržištu. Osim toga, Turska je u to vreme, tada već Hladnog rata, bila saveznik Sjedinjenih Američkih Država, članica Saveta Evrope i NATO.

Savet ministara Evropske ekonomske zajednice prihvatio je zahtev Turske za članstvo, ali je prvenstveno predložio osnivanje privremene asocijacije, dok u budućnosti i pod promenjenim okolnostima ne dođe i do njenog pridruživanja. Pregovori koji su usledili rezultirali su *Sporazumom iz Ankare* septembra 1963. godine, kog' je u ime Turske potpisao tadašnji premijer Ismet Inonu. Tom prilikom, Inonu je istakao da je Evropska ekonomska zajednica najsmelijji proizvod ljudske inteligencije u istoriji čovečanstva. Cilj Sporazuma iz Ankare bio je promovisanje kontinuiranog i uravnoteženog jačanja trgovinskih i ekonomskih veza između

⁶² Rimskim ugovorom ovom prilikom osnovana je i Evropska zajednica za atomsku energiju, poznatija kao Evratom. Njom su postavljeni ciljevi razvoja istraživanja nuklearne energije i njene upotrebe u civilne svrhe. Evratom postoji i danas kao međunarodna organizacija sa sedištem u Briselu, a njegove članice su istovremeno i članice Evropske unije

⁶³ Francuska, Nemačka, Italija, Belgija, Holandija i Luksemburg

ugovorenih strana, istovremeno uzimajući u obzir potrebu za osiguravanjem ubrzanog razvoja turske ekonomije i poboljšanje uslova života i nivoa zaposlenosti turskog naroda. Takođe, u sporazumu je istaknuto da čim radnje ovog sporazuma budu dovoljno napredovale, Evropska ekonomska zajednica će preispitati mogućnost pridruživanja Turske, čime se jasno videlo da je krajnji cilj odnosa Turske i EEZ bio punopravno članstvo u zajednici. Sporazum je počeo da se sprovodi 1964. godine, kada je i stupio zvanično na snagu. U tom, početnom periodu, cilj je bio smanjenje ekonomskih razlika među strankama i formiranje zajedničkih organa u te svrhe. Dodatnim protokolom iz 1970. godine, završen je period pripreme i ostvareni su uslovi za tranzicioni period, koji je predviđao slobodno kretanje industrijskih i poljoprivrednih proizvoda i ljudi. Takođe, pomenutim protokolom ukinute su tarifne i kvantitativne barijere za uvoz i izvoz proizvoda između ugovornih strana. Međutim, odnosi između Turske i EEZ počinju da bivaju nestabilni od sedamdesetih godina, pre svega zbog nestabilnih unutrašnje - političkih prilika u Turskoj. Nakon vojnog puča 1980. godine i preuzimanjem vlasti od strane vojnog oficira Kenana Evrena, koji je tom prilikom suspendovao brojna ljudska prava i slobode u državi, oni su i formalno prekinuti.

Nakon što je u Turskoj ponovo uspostavljena civilna vlast 1983. godine, na čelu sa Turgut Ozalom kao premijerom, započet je i proces revitalizacije odnosa Turske i Evropske ekonomske zajednice. Iako od tog perioda možemo govoriti o krizi ideologije kemalizma i opreznom stvaranju njene alternative, neoosmanizma, Ozal se za vreme svog mandata zalagao za istovremeno bliske odnose sa Zapadom i ponovno otvaranje Turske prema muslimanskim zemljama. Tako je Turska po drugi put podnela zahtev za punopravno članstvo u Evropskoj ekonomskoj zajednici 1987. godine, bez čekanja na završetak faza predviđenih Sporazumom iz Ankare. Zajednica je na ovaj zahtev odgovorila da nije u stanju da prihvati nijednu novu članicu pre nego što završi svoju unutrašnju integraciju. Takođe je istakla da Turska treba da nastavi da se dalje razvija u ekonomskom, socijalnom i političkom pogledu, zbog čega je primereno da strane nastave odnose u okviru sporazuma o pridruživanju. Turska je ovaj predlog ocenila pozitivno, zbog čega je otpočela pripreme za dovršavanje carinske unije, predviđene Dodatnim protokolom na Sporazum iz Ankare.

Konačno je Ugovor o carinskoj uniji potpisan između Turske i *Evropske unije*⁶⁴ 1995. godine. Za Tursku, to je značilo povećanje uvoza i izvoza robe u zapadno-evropske zemlje, pa je

⁶⁴ Ugovorom iz Maastrichta koji je potpisan 1992, a koji je stupio na snagu 1993. godine, države članice Evropske ekonomske zajednice su uspostavile Evropsku uniju i time označile novu etapu u integriranju svojih država u čvršću uniju i pod drugačijim nazivom. Promena naziva trebala je da označi prelazak iz prvenstveno privredne u političku uniju evropskih zemalja

samim tim ovaj ugovor odigrao ključnu ulogu u prelazaku Turske sa agrarne na industrijsku ekonomiju. Još važnije, nakon Ugovora o carinskoj uniji Turska je službeno prepoznata kao zemlja kandidat za članstvo u Evropskoj uniji, dok joj je formalno status kandidata priznat četiri godine kasnije, na samitu u Helsinkiju 1999. godine. Prema profesoru Filipu Ejdsu, ne iznenađuje što je Turskoj status kandidata priznat upravo na pomenutom samitu. Naime, u to vreme Evropska unija redefinisala je i preispitivala svoju bezbednosnu politiku i lansirala ideju o *Evropskoj bezbednosnoj i odbrambenoj politici*. Kao ključni saveznik Evrope u okviru NATO čija je stajaća vojska šesta po veličini u svetu, Turska se odmah pojavila kao karika koja nedostaje, tako da je ovaj novi skelet evropske bezbednosne arhitekture dobio neophodne mišiće.⁶⁵ U tom smislu, nije nikakva slučajnost što je Turskoj kandidatura bila ponuđena upravo na samitu u Helsinkiju, kada je koncept Evropske bezbednosne i odbrambene politike bio i usvojen na nivou Evropske unije. Na pomenutom samitu, Turska se kao ravnopravan kandidat našla sa Litvanijom, Letonijom, Slovačkom, Rumunijom, Bugarskom i Maltom. Tako se ova grupa država pridružila ranijoj grupi kandidata, Estoniji, Poljskoj, Češkoj, Sloveniji i Kipru, s kojima su pregovori o pristupanju započeti godinu dana ranije.

Nakon samita u Helsinkiju, Evropska komisija je počela da priprema ugovor o pristupanju sa Turskom, koji je usvojen marta 2001. godine. Istovremeno, turska vlada je objavila vlastiti Nacionalni program za usvajanje pravne tekovine Evropske unije. Osim toga, preuzela je značajne korake kako bi nastavila s procesom reformi kojim bi se proširio opseg osnovnih ljudskih prava i sloboda i kojim bi se ojačali postojeći propisi o demokratiji, vladavini prava, slobodi mišljenja i izražavanja u državi. Prekretnicu je činio samit u Briselu iz 2004. godine, kada je Savet Evropske unije odlučio da je Turska ispunila političke kriterijume i odlučio da otpočne zvanične pregovore sa Ankarom o pristupanju 3. oktobra 2005. godine.

3.2. Gde je danas Turska na putu ka EU?

Od oktobra 2005. godine i otpočinjanja zvaničnih pregovora Republike Turske o pristupanju Evropskoj uniji, do danas, otvoreno je 16 od ukupno 35 pregovaračkih poglavlja potrebnih za dovršetak pristupnog procesa. Od toga, samo jedno poglavlje je zatvoreno.⁶⁶ Ovaj skoro petnaestogodišnji period, pun uspona i padova, 'stopiran' je avgusta 2018. godine, kada je Savet Evropske unije zaključilo da nema daljeg osnova za otvaranja novih poglavlja, niti

⁶⁵ Ejds, 2006: 4

⁶⁶ Poglavlje 25: Nauka i istraživanje

vođenja pregovora o zatvaranju otvorenih poglavlja. Razlog ovakve odluke, kako su istakli ministri spoljnih poslova Evropske unije, jeste što je u Turskoj poslednjih godina vidljivo stalno nazadovanje u oblasti vladavine prava i poštovanja osnovnih ljudskih prava i sloboda, vrednosti krucijalnih za Uniju i njene države članice. Ovakvu odluku potvrdila je i Evropska komisija u svom izveštaju maja 2019. godine. Glavno izvršno telo Evropske unije na samom početku izveštaja istaklo je da je Turska njen 'ključni' partner u mnogim oblastima, posebno bezbednosti, ali da je njena kandidatura za pridruživanja dospela u 'ćorsokak' zbog ozbiljnih nazadovanja u oblasti ljudskih prava, nezavisnosti sudstva i stabilne ekonomske politike. U zaključku izveštaja istaknuto je da se Turska sve više udaljava od Evropske unije i da su pregovori o pristupanju efektivno stigli do zastoja. Osim toga, dva meseca ranije, Evropski parlament izglasao je suspenziju procesa pristupanja Turske Uniji.

Ovakve odluke glavnih organa Evropske unije posledica su niza događaja koji su se događali u i van Republike Turske, a koji su uticali na njihove međusobne odnose. Pre svega, vladajuća Stranka pravde i razvoja počela je da okreće leđa demokratiji i donosi niz autoritativnih odluka unutar države kako bi se održala na vlasti. Naime, od 2013. godine u Turskoj se javio protestni pokret, u početku motivisan pitanjima životne sredine, koji se ubrzo transformisao u ogroman talas demonstracija protiv vladajućeg režima. Reakcija režima bila je krajnje represivna i obeležena masovnim hapšenjima i kršenjima ljudskih prava i sloboda, što je Evropska unija odlučno osudila. Situaciju je pogoršao neuspešni državni udar iz 2016. godine od strane jednog dela vojske, koji je aktuelni predsednik Redžep Tajip Erdogan iskoristio proglašenjem vandrednog stanja u državi. U takvoj situaciji i sa širokim ovlašćenjima u svojim rukama, obračunao se sa ostacima starog kemalističkog režima i svim političkim protivnicima masovnim čistkama, posebno u vojci, policiji i drugim javnim službama. Evropska unija posebno je osudila hapšenja novinara koji su pisali protivno režimu, ističući da je u Turskoj ugrožena jedno od osnovnih prava, pravo na slobodu mišljenja. Međutim, Erdogan se tu nije zaustavio već je dodatno iskoristio situaciju i raspisao referendum o prelasku Turske sa parlamentarnog na predsednički sistem vlasti. Nakon uspešnog referenduma, Republika Turska je 2018. godine i zvanično postala predsednička republika. Tom prilikom, ukinuto je mesto premijera države, dok je predsednik Erdogan dobio široka ovlašćenja, a samim tim i legitimitet u sprovođenju svojih represivnih odluka.

Na ovom mestu potrebno je naglasiti još dva ključna kamena spoticanja koja su za posledicu imala zahlađenje odnosa Republike Turske i Evropske unije. Prvo, to je korišćenje migrantske krize radi obračunavanja sa etničkom kurdskom manjinom u državi. Naime, sukobi koji se

odvijaju u oslabljenim državama severne Afrike, Bliskog istoka i centralne Azije, posebno Sirije, primorali su milione ljudi da se pokrenu u potrazi za boljim i bezbednijim uslovima života prema državama Evropske unije. Od 2015. godine i početka migrantske krize, svedoci smo masovne i složene migracije, koja verovatno nije viđena od Drugog svetskog rata. Suočena sa takvom situacijom, Unija nije uspeła da ponudi sveobuhvatan odgovor, imajući u vidu različite stavove država članica. Tom prilikom, Turska je činila prelazni most ka Evropi, posebno za skoro tri miliona sirijskih izbeglica. U skladu sa svojim vrednostima, Evropska unija morala je da pokaže saosećanja sa sudbinom izbeglica i podeli teret sa Turskom. Među Unije i Turske sklopljen je dogovor po kome Nemačka treba da naseljava 500.000 izbeglica godišnje iz Turske, zajedno sa drugim državama članicama, na dobrovoljnoj osnovi. U međuvremenu, u Turskoj je potrebno stvoriti bolje uslove za izbeglice, što je Evropska unija činila kroz značajnu finansijsku pomoć i ponudu bezviznog režima Turskoj. Međutim, pomenuti plan se 'izjalovio' jačanjem desničarskih pokreta u Uniji, pa su izbeglice ostale 'zarobljene' u Turskoj. Uvidevši koliko je potrebna Evropskoj uniji u ovoj nesvakidašnjoj situaciji, Turska je odlučila da iskoristi svoj položaj i istovremeno se obračuna sa etničkom kurdsom manjinom koja je pretila da se otcepi i osnuje svoju nezavisnu državu Kurdistan. Tako je 2019. otpočela vojnu operaciju protiv sirijskih Kurda, pod opravdanjem da želi da stvori 'sigurnu zonu' na severoistoku Sirije na koju će naseliti sirijske izbeglice, ali samo kada region očisti od kurdske milicije. Evropska unija poslala je oštre poruke Turskoj da okonča unilateralnu vojnu operaciju na severoistoku Sirije i da neće obezbediti nikakva novčana ili druga sredstva za tzv. bezbednosne zone na ovom području. Međutim, Turska ni nakon reakcije Unije nije obustavila prekid vatre, zbog čega su države članice uvele zabranu viza turskim zvaničnicima i prodaju oružja Ankari, pa je tako migrantska kriza od pitanja međusobne saradnje prerasla u pitanje konflikta Evropske unije i Turske.

Drugi ključan kamen spoticanja predstavlja nespремnost Turske na diplomatsko rešavanje problema podeljenog Kipra. Problem datira daleko u prošlost, kada su Osmanlije počele da naseljavaju ovo pretežno grčko ostrvo i formiraju svoje muslimanske zajednice na njemu. Situacija je, više manje, bila mirna do 1974. godine kada se na Kipru odvio prevrat koji je imao za cilj pripajanje Kipra Grčkoj, na šta je Turska odgovorila invazijom severnog dela ostrva naseljenog kiparskim Turcima. Evropska unija, kao i čitava međunarodna zajednica, osudile su tursku intervenciju. Za posledicu, Kipar se našao podeljen 'zelenom linijom' Ujedinjenih nacija. Godine 1983. turski Kiprani u severnom delu, kojima je podršku pružila vlada Turske, jednostrano su proglasili nezavisnost. Ovo samoproglašenje je smatrano

aneksijom u očima grčkim Kiprana, ali i međunarodne zajednice, zbog čega je Severni Kipar ostao međunarodno nepriznata država do danas. Evropska unija pokušala je da reši problem tako što je ponudila članstvo Kipru kao celini. U tom cilju, Ujedinjene nacije su predložile Ananaski plan, koji bi restrukturisao ovo ostrvo u Ujedinjenu Republiku Kipar, što bi bila federacija sastavljena od dve država. O planu se glasalo na referendumu na obema stranama. Shvativši da bi ulaskom u Evropsku uniju postali međunarodno priznati, kiparski Turci su glasali za pomenuti plan, dok su ga kiparski Grci iz istog razloga odbili. Uprkos tome što je plan odbijen, Kipar se iste godine pridružio Evropskoj uniji. Paradoksalno, Severni Kipar je suspendovao zakonodavstvo Evropske unije dok se spor ne reši, zbog čega je država članica Unija danas samo Kiparska republika, ista ona koja je plan odbila. Evropska unija doživela je opšti neuspeh u pokušaju rešavanja ovog dugogodišnjeg spora, dok je članstvo u Uniji samo povećalo samopouzdanje kiparskih Grka kao nezavisnih aktera i smanjilo njihovu motivaciju za saradnju i nagodbu sa severom. U isto vreme, grčki Kipar iskoristio je svoje članstvo i moć u blokadi odnosa Evropske unije i Turske u različitim kontekstima, zbog čega se čini da je ovaj presedan u istoriji Unije dodatno produbio i zakomplikovao ne samo kiparski problem, nego i same odnose sa Republikom Turskom. To najbolje dokazuje skorašnji događaj iz jula 2019. godine, kada je Evropska unija uvela sankcije Turskoj povodom njenog traženja gasa u vodama koje spadaju u isključivu ekonomsku zonu Kiparske republike. Osim što joj je uvela sankcije, Unija je suspendovala dijalog na visokom nivou i pregovore o vazdušnom saobraćaju, dok je Evropska komisija predložila smanjenje finansijske pomoći za 2020. godinu. Kao odgovor, tursko ministarstvo spoljnih poslova istaklo je da je Evropska unija pristrasna i puna predrasuda. Uz sve navedeno, tursko nepriznavanje jermenskog genocida iz 1915. godine,⁶⁷ približavanje bliskoistočnim državama i Rusiji, kao i pokušaji ponovnog povratka na Balkan, učinili su Republiku Tursku nepredvidivim i nepoželjnim partnerom za Evropsku uniju, koju kao takvu trenutno nije spremna niti voljna da primi pod svoje okrilje.

⁶⁷ 30. oktobra 2019. godine, gornji dom Kongresa Sjedinjenim Američkim Država, Senat, jednoglasno je rezolucijom priznao genocid Osmanskog carstva nad Jermenima 1915. godine

Četvrto poglavlje

SAVREMENI PROBLEMI I IZAZOVI

4.1. Turska i Balkan

Za razliku od sekularne elite u Turskoj koja je zahvaljujući vojsci decenijama pokušavala da Osmansko carstvo izbací iz sećanja turskog naroda, nova elita koja je nastala osamdesetih godina prošlog veka, s premijerom Turgutom Ozalom, pokazala je živo interesovanje za bivše osmanlijske posede u kojima je videla šansu za osvajanje novih tržišta i ostvarivanje političkog uticaja.⁶⁸ Onoga trenutka kada je islam povratio svoje mesto u turskoj politici kroz preovladavanje ideologije neoosmanizma nad kemalizmom, postalo je jasno da pitanje turskih i muslimanskih manjina na Balkanu, Bliskom istoku i Kavkazu, odnosno teritorijama nekadašnjeg Osmanskog carstva, neće biti zaobiđeno nego će biti aktuelizovano čim se za to bude ukazala prilika. Osim toga, sam program Stranke pravde i razvoja i Strategijska dubina Ahmeta Davutoglua iz 2001. godine nagovestili su promene u turskoj spoljnoj politici prema Balkanu i Bliskom istoku. Sam Davutoglu je pomenute dve regije smestio u prvu zonu interesa za Tursku, kao države bliske kopnene sfere. Kako je istakao, Turska ne sme, kao što je bio slučaj u prethodnim periodima, usled privlačnosti integracije sa zapadnom Evropom, da napravi grešku i otuđi se od ove dve bliske sfere.⁶⁹ Zapad je prisvojio Balkan i Bliski istok i udaljio ih od Turske koja je u doba Osmanskog carstva potpuno kontrolisala ove regije i vladala njima. Već i samo imenovanje tih regija Balkanom i Bliskim istokom izraz je eurocentrične slike sveta. Naime, Balkan je bio 'Turska u Evropi', a Bliski istok je nazvan tako zato što se smatralo da Evropa određuje šta je istok, a šta Zapad, a onaj Istok koji joj je geografski bio blizu nazvan je 'Bliskim istokom'. S obzirom na to, u ovom poglavlju posebno će biti reči o pomenute dve oblasti u okviru nove ideologije neoosmanizma, kao i preostalim savremenim izazovima za savremenu Tursku na njenom putu ka Evropskoj uniji.

Prilikom za povratak na Balkan, Turska nije morala dugo da čeka. Ratovi u bivšoj Jugoslaviji, a pre svega rat u Bosni i Hercegovini, bio je poziv Turskoj da zauzme svoje mesto na političkoj karti Balkana. Ankara je u raspadu Jugoslavije i formiranju novih država sa muslimanskim manjinama videla svoju šansu da se posle sedam decenija zvanične 'amnezije' vrati na Balkan

⁶⁸ Marković, 2011: 275

⁶⁹ Davutoglu, 2014: 131

kao važan regionalni igrač. Kako Darko Tanasković ističe, za Tursku nije bilo ničeg prirodnijeg nego da se uspostavi linija organskog kontinuiteta, pogotovo iz perspektive Makedonije, Kosova i Sandžaka, krajeva iz kojih se osmanska vlast povukla tek početkom XX veka, ostavljajući još žive tragove i uspomene.⁷⁰

Turska na Balkanu ima ekonomske, ali i političke i sigurnosne interese, jer se sigurnost Balkana može smatrati temeljom sigurnosti zapadnih granica Turske. Kada je reč o ekonomskim interesima, njihovu suštinu čini razvoj pomenutih veza između Balkana, Bliskog istoka i Azije i to tako da se Istanbul spoji s Jadranskim morem i Dunavom. Kako je Davutoglu istakao u svojoj Strategijskoj dubini, Turskoj su posebno važni Bošnjaci i Albanci koji se nalaze u srži turskih interesa na Balkanu. Već za vreme rata, Turska se posebno angažovala kako bi stabilizovala Bosnu i Hercegovinu i zaštitila Bošnjake i Albance. Tako je Davutoglu kritikovao Dejtonski sporazum iz 1995. godine, smatrajući ga privremenim rešenjem koje je prekinulo prirodne veze između Sandžaka i Kosova s Bosnom. Za razliku od Bosne i Hercegovine, Albanci na Kosovu su u boljem položaju zato što je etnička struktura Kosova homogenija, oštrije su crte podele između dva identiteta, a logističke veze s Albanijom i Albancima u Makedoniji snažnije su nego veze Bošnjaka u Bosni i izvan nje. Tako ističe Bošnjake i Albance kao dva glavna oslonca tradicionalne osmansko-turske politike. Međutim, Miloš Marković ističe da je Makedonija od ključne važnosti za Tursku na ovom području.⁷¹ Pre svega, ona je važna Turskoj jer se nalazi na strateški važnom koridoru 10 koji povezuje Beograd i Atinu i seče tursku geopolitičku i geokulturnu žilu na dva dela. Sa Makedonijom kao saveznikom Turska bi u rukama imala i 'ključ Balkana', jer se sa njom ravnoteža snaga u regionu drastično menja u korist države kojoj se Skoplje bude priklonilo. Osim toga, ona je trn u oku Grčkoj, čime bi Turska imala u rukama pouzdanog saveznika u cilju njenog obuzdavanja u podršci Beogradu. S druge strane, sa stanovišta makedonskih nacionalnih interesa, podrška muslimanske Turske etnički i verski šarenolikoj Makedoniji u direktnoj je vezi sa njenim opstankom kao nezavisne države. Drugim rečima, Turska i Makedonija su jedno drugome pravi partner u pravo vreme.

Što se tiče odnosa sa Srbijom, on se znatno promenio od devedesetih godina kada se Beograd kritikovao i smatrao glavnim krivcem za rat u Bosni i na Kosovu. Za razliku od Turguta Ozala, arhitekta nove spoljne politike Davutoglu trudi se da ništa ne prepušta slučaju i pokušava da širi turski uticaj na Balkanu na jedan sofisticiraniji način tako što ne zaobilazi

⁷⁰ Tanasković, 1992: 146

⁷¹ Marković, 2011: 278

Beograd u pokušaju povratka Turske na Balkan. Prema njegovim rečima, iako nema zajedničku granicu sa Srbijom i ostaje pri svojim stavovima vezanim za ratove na prostoru bivše Jugoslavije, Turska Srbiju smatra svojim susedom i želi da sa njom kao takvom uspostavi što harmoničnije odnose. U skladu sa tim, turska pažnja je fokusirana na stvari koje povezuju ove dve države, te stoga u prvi plan ističe viševjekovni zajednički život, prijateljstvo, kulturnu bliskost i kreira drugačiju percepciju zajedničke osmanlijske prošlosti. Osim toga, Turska je Beogradu ponudila svoje dobre usluge i uspela da pomiri vodeće bošnjačke političare u Novom Pazaru, ubeđujući ih da uzmu aktivno učešće u vlasti. Nakon ovog uspešno obavljenog posla, ispromovisala se kao važan faktor u srpskoj politici.

Sumirajući Davutoglua, najvažniji strateški prioritet Turske u nestabilnim i promenljivim odnosima Balkana jeste pitanje osiguranja bezbednosti društvima koja vezuju svoju sudbinu za moć i uticaj Turske. Instrument tog uticaja je NATO koji ne sme otići s Balkana i prepustiti glavnu reč Ujedinjenim nacijama, niti Evropskoj uniji. Davutoglu ističe da Turska želi Balkan u NATO, ali je skeptična prema proširenju Evropske unije na Balkan. Ulazak Bosne i Hercegovine, Albanije i Makedonije, kao prirodnih saveznica Turske na Balkanu, probudio bi ozbiljnu zabrinutost u Turskoj koja će se izgleda teško u kratkom i srednjem roku pridružiti Uniji. Prijem ovih zemalja, kao i mogućnost da s vremenom sve balkanske zemlje osim Turske uđu u sklop Evropske unije, mogu pretvoriti politiku Turske prema Balkanu u parametar tursko - evropskih odnosa, a ta situacija bila bi veoma nepovoljna za Tursku.⁷²

4.2. Turska i Bliski istok

Bliski istok, koji Ahmet Davutoglu neretko naziva Zapadnom Azijom u skladu sa svojom turkocentričnom koncepcijom sveta, područja je od primarnog interesa za Tursku, jer je reč o prostoru na tromeđi Evrope, Azije i Afrike. Takav geopolitički i geoekonomski položaj Bliskog istoka posebno je važan jer se središte ekonomske i političke moći pomiče iz Evrope koja je to bila u XX veku u Aziju koja to postaje na početku XXI veka. Preko područja Bliskog istoka Turska se može, kao centar, otvoriti periferijama koje bi mogle da budu pod njenim uticajem. Ono što je još važnije, svojim uticajem na bliskoistočnu oblast Turska može postati globalni igrač u međunarodnom sistemu, a ne samo regionalni kao u slučaju Balkana. Davutoglu u Strateškoj dubini podseća da je Bliski istok bio jedinstven i celovit samo za

⁷² Davutoglu, 2014: 472

osmanska vremena, dok je danas razdrobljen i razrušen i za to ističe nekoliko uzroka. Prvi uzrok jeste uplitanje Evrope u bliskoistočne odnose i stvaranje nezavisne države Izrael, što je ojačalo hrišćanstvo na dominantno islamskom području. Drugi uzrok jeste formiranje nacionalnih država koje su podelile arapski svet. Osim toga, najveći izvor problema na Bliskom istoku u prošlosti je bila nafta, a u budućnosti će biti voda. Probleme u regiji stvaralo je i uplitanje Sjedinjenih država i Sovjetskog saveza u regionalne odnose, kako bi odmeravale međusobne snage i politizovale određena pitanja u sopstvene svrhe i svrhe Hladnog rata.

Davutoglu je pokušao da objasni bliskoistočne odnose pomoću slike tri trougla, jednog velikog spoljašnjeg i dva mala unutrašnja.⁷³ Veliki trougao čine Egipat, Turska i Iran. To su države koje imaju ambicije da postanu regionalne sile i od njihovog međusobnog odnosa zavisi hoće li biti mira i kako će se ponašati ostale zemlje u bliskoistočnoj regiji. Za vreme Hladnog rata, ove tri države vodile su politiku dvoje protiv jednog, a Turska je uvek imala presudnu ulogu. Njeno savezništvo sa Iranom, a zatim i Egiptom, omogućilo je jačanje Sjedinjenih Država na Bliskom istoku. U oba slučaja iz savezništva je bila isključena država koja je u tom trenutku bila najveći protivnik Izraela, najpre Egipat, a potom i Iran. Drugim rečima, prijateljstvo sa Izraelom bilo je uslov povećanja moći koje je omogućilo stvaranje saveza pod potkroviteljstvom Sjedinjenih Američkih Država. Međutim, u novim okolnostima, Turska bi trebala da teži ka savezništvu sa obe zemlje. Trebala bi se izbeći manipulacija spolja i od strane spoljašnjih aktera i uspostaviti racionalna ravnoteža u ovom trogulu. Unutar tog velikog trogula postoje i dva manja - jedan čine Irak, Sirija i Saudijska Arabija, a drugi Jordan, Palestina i Liban. U Hladnom ratu se vodila politika oslanjanja dve sile spoljašnjeg trogula na makar jednu zemlju iz unutrašnjih trouglova, kako bi delovale usklađeno protiv treće sile iz spoljašnjeg trogula. Time se određivao status quo, nepromenjeni status u regiji. Novi pristup u sklopu strateške dubine zahteva drugačiji pristup.

Prema Davutoglu, razlog zašto je Turska imala ograničene i uglavnom loše odnose sa arapskim zemljama Bliskog istoka jeste jer je bila deo Zapada, odnosno saveznica Sjedinjenih Država i prijateljica Izraela. U isto vreme, arapske zemlje su tražile predvodništvo i uzor unutar samog arapskog sveta. S obzirom na službenu kemalističku doktrinu u novoosnovanoj Republici Turskoj, turski model je bio neprihvatljiv. Zbog toga se Davutoglu zalaže za reviziju islamizma i njegovo de facto napuštanje i reinterpretaciju Osmanskog carstva. S druge strane, turski intelektualci imaju predrasude prema Arapima jer na njih gledaju iz perspektive zapadnih standarda, zbog čega ih smatraju nazadnim protivnicima modernizacije i

⁷³ Jović, 2016: 368

evropeizacije. Dakle, problem postoji na obe strane, ali mu je koren isti - narativi koji se formiraju na Zapadu. Zbližavanju Turske i arapskog sveta najviše mogu pridoneti ista religija i slična kultura, kao i zajedničko nasleđe koje treba reinterpretirati. Osmansko carstvo treba prikazati kao zaštitinika muslimanskog sveta od zapadnog imperijalizma, a ne kao okupatora i protivnika nacionalnih težnji arapskih naroda. Zbog toga Turska nije želela da učestvuje u ratu Zapada protiv Iraka 2003. godine i zbog sličnih razloga je zahladnela odnose sa Izraelom od 2009. godine, što je bio veoma značajan momenat u turskoj politici s obzirom da je upravo Turska bila prva muslimanska država i jedna od prvih država koja je priznala nezavisnu državu Izrael već 1949. godine. Samim tim, po cenu približavanja Bliskom istoku i muslimanskim zemljama, odnosi Turske sa njenom dugogodišnjom glavnom spoljno - političkom saveznicom Sjedinjenim državama, a samim tim i Zapadom, zahladnели su.

4.3. Kurdsko pitanje

Čini se da su dva pitanja, jedno unutrašnje-političke, a drugo spoljašnje-političke prirode, otežala i udaljila put Republike Turske ka Evropskoj uniji. Prvo se tiče pitanja statusa kurdske etničke manjine u Turskoj i stvaranju nezavisne države Kurdistan, koji bi potencijalno obuhvatio i jugoistočne delove turske države. Do kraja Prvog svetskog rata i raspada Osmanskog carstva, Kurdi su bili nomadski narod. Problem je nastao onog trenutka kada se carstvo raspalo, pa se ova etnička grupa našla podeljena u novim nacionalnim državama Turske, Iraka, Irana i Sirije. Prema Sevrskom mirovnom sporazumu iz 1920. godine, koje su Osmanlije završetkom Prvog svetskog rata potpisala sa Saveznicama, bilo je predviđeno uspostavljanje nezavisne države *Kurdistan*, prvenstveno na iračkom delu koji se u to vreme nalazio pod okupacijom Velike Britanije. Međutim, usled vojnog preporoda Turske pod Ataturkom, sporazum nikada nije ratifikovan, već je poništen i zamenjen Mirom iz Lozane (1923) kojim je ideja o državi Kurda stavljena 'na čekanje' i postala predmet rasprave tokom čitavog XX veka. Vremenom, u svim pomenutim državama Kurdi su, u većoj ili manjoj meri, stekli određeni stepen autonomije, dok jedino u Turskoj to nije slučaj. Naime, u Iraku Kurdi uživaju široku autonomiju u okviru federalne jedinice *Južni Kurdistan*, priznate od strane iračke federalne vlade u ustavu 2005. godine. Sirijski Kurdi su iskoristili građanski rat u Siriji i kroz borbu sa Islamskom državom (ISIS) su 2014. godine proglasili svoj autonomni region *Zapadni Kurdistan*, poznatiji i kao Sirijski Kurdistan Rožava. Što se tiče Irana, postoji

pokrajina Kurdistan, ali ona ne uživa posebnu autonomiju i obuhvata samo deo područja Irana koji je naseljen Kurdima. Ono što komplikuje situaciju jeste činjenica da upravo turski Kurdi čine najveći deo ove etničke manjine.⁷⁴

Konstituisanjem Republike Turske 1923. godine, kurdski etnički identitet bio je zabranjen usled stvaranja novog turskog identiteta. Kao što Jović ističe, politike Ataturka i ideologija kemalizma imale su problem u odnosu prema manjinama, s obzirom da je nova službena ideologija Turske "nacionalistički koncept utemeljen na ideji asimilacije i homogenizacije turske nacije".⁷⁵ Manjine su bile trenirane kao sigurnosni problem i ostatak osmanlijske prošlosti. U procesu stvaranja nove turske nacije nije bilo razumevanja za njihov položaj. Oni koje nisu hteli dobrovoljno da se presele, morali su biti asimilovani. Dodatan problem bio je taj što je kemalizam status nacionalne manjine priznao samo nemuslimanskim grupama,⁷⁶ ali ne i muslimanskim etničkim zajednicama, od kojih je najveća kurdska. Time je nova turska nacija formirana kao 'muslimanska nacija' i samim tim je bila mnogo verski homogenija nego što je to bilo Osmansko carstvo. Podsetimo se, jedan od osnovnih principa kemalizma bio je upravo sekularizam. Nova Turska tvorila je naciju onako kako je to činila Italija u šezdestim i Nemačka u sedamdesetim godina XIX veka. Kemalizam je postao promotor ideje jedinstva na uštrb ideje pluralizma, što je najbolje odslikavao njegov odnos prema kurdskom identitetu. U skladu sa službenom ideologijom, Ankara je pokušala da od Kurda napravi 'nevidljivu naciju' u državi, zbog čega je već 1924. godine zabranila kurdske škole, organizacije i publikacije. Osim toga, u periodu od 1925. do 1939. godine, preko 1.5 miliona Kurda bilo je proterano. Represija je nastavljena i nakon Drugog svetskog rata zabranom kurdskog jezika, hapšenjima uglavnom intelektualaca, čak i zabranom upotrebe same reči 'Kurd/kinja'. Tokom tih godina, izbijalo je nekoliko pobuna kurdske manjine sa ciljem ostvarivanja nezavisnosti, koje su bile ugušene i bezuspešne. Međutim, kako se Turska sedamdesetih godina našla rastrzana levičarsko-desničarskim sukobima o kojima je već bilo reči, kurdski nacionalizam našao je prostor da oživi. Tako je 1973. godine osnovana *Radnička partija Kurdistan* od strane grupe radikalnih kurdskih studenata predvođenih *Abdulahom Odželanom*. Ona je ponovo probudila zahteve za nezavisnu kurdsku državu i u tom cilju vodila oružanu borbu protiv Turske.

Oružani tursko-kurdski sukob otpočeo je 1984. godine i traje i danas. Sukob je otpočela Radnička partija Kurdistan (u daljem radu: PKK), levičarska grupa koja se odlučila na

⁷⁴ Procenjuje se da u savremenoj Turskoj živi 14 miliona Kurda, a kurdske izjave govore o 20 do 25 miliona, što čini preko 18% populacije Turske

⁷⁵ Jović, 2016: 356

⁷⁶ Ovde se prvenstveno misli na Grke, Jermene i Jevreje koji su u vreme konstituisanja republike živeli u državi

nasilnu borbu za šira politička i kulturna prava kurdske manjine u turskoj državi, a s krajnjim ciljem nezavisnosti ili pak pune autonomije. Sukob je dobio šire dimenzije 1991. godine, kada je PKK stekla sigurno utočište u Južnom Kurdistanu, visoko nezavisnoj autonomnoj pokrajini Kurda u susednom Iraku. Tokom čitave poslednje decenije XX veka, Turska je uložila velike napore da uguši ustanak agresivnim vojnim operacijama, u pokušaju uništenja PKK i samim tim suzbijanju ustanka. Međutim, sukob je s prekidima i u fazama nastavio da postoji, a u novom veku dobio je i nove obrise premeštanjem na novu teritoriju - Zapadni Kurdistan, sirijsku autonomnu pokrajinu Kurda. Od tog trenutka, tursko-kurdski konflikt postaje mnogo kompleksniji, jer se izmešta iz unutrašnje u međunarodnu sferu. Razlog su Sjedinjene Američke Države, koje su počele da sarađuju sa sirijskim Kurdima i naoružavaju ih u cilju borbe protiv Islamske države (ISIS), a koja je iskoristila građanski rat u Siriji (2011) da pripoji veliki deo teritorije svom 'kalifatu'. To se Turskoj nije dopalo, jer vidi kurdske odbrambene jedinice⁷⁷ u Siriji kao produženu ruku PKK. Pogodnu priliku za vojnu operaciju pronašla je oktobra 2019. godine, kada su Sjedinjene države odlučile da se povuku sa severa Sirije. Turski predsednik Redžep Tajip Erdogan najavio je da će Turska izvesti kopnenu i vazдушnu vojnu operaciju na ovom području, s ciljem uspostavljanja 'sigurne zone' koja bi bila očišćena od kurdskih terorista i naseljena brojnim sirijskim izbeglicama koje su zbog rata izbegle na tursku teritoriju. Drugim rečima, obračunavanje s Kurdima zarad unutrašnjo-političkih pitanja, Turska je svetu predstavila kao humani čin.

Zbog ovakvog postupanja prema kurdskoj etničkoj manjini, Turska je naišla na osudu međunarodne zajednice i same Evropske unije. Kritike su se prvenstveno čule od strane Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope, jer Turska kao njihova članica svojim postupcima krši osnovne deklaracija o ljudskim pravima⁷⁸ na koje se dobrovoljno obavezala članstvom u pomenutim organizacijama. Osim toga, sudska institucija Saveta Evrope, Evropski sud za ljudska prava, već je na početku sukoba osamdesetih godina XX veka izrekao brojne presude koje se odnose na sistematsko ubijanje kurdskih civila, mučenje, prisilno raseljavanje, proizvoljna hapšenja i druga ozbiljna kršenja ljudskih prava. Kao takva, Turska šalje 'lošu' sliku Evropskoj uniji, koja ni sama nije ostala imuna na vojnu intervenciju turske države na severu Sirije. Kroz rezoluciju Evropskog parlamenta, Unija je ocenila da ova intervencija predstavlja ozbiljno kršenje međunarodnog prava koje može da ugrozi stabilnost i bezbednost celog regiona, pogorša civilne patnje i izazove dalja raseljavanja. Odbacila je i formiranje

⁷⁷ Sirijske demokratske snage (SDF)

⁷⁸ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija i Evropska konvencija o ljudskim pravima Saveta Evrope

takozvanih sigurnosnih zona na severoistoku Sirije i izrazila stav da ih posmatra kao 'sredstvo ucene'. Unija je istakla da deli cilj okončanja nasilja, poraza terorizma i promocije stabilnosti Sirije i šireg regiona, kao i da je Turska njen ključni partner i važan akter u sirijskoj krizi i regionu. Pozdravila je kao zemlju domaćina svim sirijskim izbeglicama, koje su na njenoj teritoriji pronašle utočište od rata, ali je istakla da Republika Turska probleme treba da rešava diplomatskim sredstvima, a ne vojnim akcijama, u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom. Evropska unija ostala je posvećena jedinstvu, suverenitetu i teritorijalnom integritetu sirijske države. Kako Turska nije obustavila prekid vatre ni nakon ove rezolucije, u znak solidarnosti prema sirijskim Kurdima zatražila je od svih zemalja članica da uvedu zabranu viza turskim zvaničnicima i prodaju oružja Ankari. Tako je Turska, 'rešavajući' unutrašnje kurdsko pitanje otežale svoje odnose sa Evropskom unijom i stavila joj do znanja da nije spremna na saradnju i kompromise zarad budućeg članstva.

4.4. Kiparsko pitanje

Pored kurdskog pitanja kao jednog od najvećih unutrašnjih izazova Turske na njenom putu ka Evropskoj uniji, istovremenu i najveću prepreku na spoljašnjem planu predstavlja pitanje Kipra. Ovo ostrvo u Sredozemnom moru žrtva je, kao i sve male i slabe države, osvajačkih apetita onih velikih. Tako se našao i na 'meniju' Osmanskog carstva. Današnja podela Kipra na severni-turski i južni-grčki deo počela je da se stvara još u XVI veku, kada je bilo osvojeno od strane Osmanlija.⁷⁹ Posledično, na ovom pretežno hrišćanskom ostrvu dolazi do značajnog demografskog potresa i stvaranja mnogoljudnih osmanlijsko-muslimanskih zajednica. Ipak, kako je Osmansko carstvo počelo da slabi, na Berlinskom kongresu (1878) je odlučeno da će upravu nad Kiprom dobiti Velika Britanija, a nakon propasti carstva i Prvog svetskog rata ostrvo je i zvanično pripojeno britanskoj imperiji. Nakon britanskog preuzimanja vlasti, veliki broj Turaka počeo je da napušta ostrvo, čime su kiparski Grci postali većinsko stanovništvo. Mirom iz Lozane (1923) Republika Turska se i zvanično odrekla svih prava na Kipar. U međuvremenu, ideja o ujedinjenju Grčke i Kipra postajala je sve jača na obe strane. Osim toga, kiparskim Grcima se nije svidelo da budu najveća kolonija u Evropi, zbog čega se između dva svetska rata javio pokret *Enosis* koji u prevodu znači 'ujedinjenje'. Cilj pokreta bio je dvosmeran: oslobađanje od britanske kolonijalne vlasti i pridruživanje matičnoj Grčkoj.

⁷⁹ Melatačko-turski ili Kiparski rat (1570-1573)

Nakon drugog svetskog rata formira se gerilska *Narodna organizacija kiparskih boraca* (u daljem radu: EOKA), koja je pomenute ciljeve počela da ostvaruje oružanom borbom. Konačno, 1960. godine Velika Britanija odlučuje da da nezavisnost Kipru, ali pod uslovom visoke autonomije Turaka u državnoj upravi i policiji, kao i prava veta na sve državne odluke. Tako dolazi do prvih nevolja i sukoba turskog i grčkog naroda na ovom ostrvu.

Situacija je bila privremeno rešena slanjem snaga Ujedinjenih nacija da uspostave mir, ali je ponovo eskalirala 1974. godine kada je Turska pokrenula invaziju na Kipar. Kako Jović ističe, razlog zašto je Turska toliko dugo čekala jeste ideologija kemalizma, koja je bila usresređena na homogenizaciju identiteta u samoj Turskoj, zbog čega je bila vrlo selektivna kada su u pitanju bile intervencije izvan turskog prostora.⁸⁰ Međutim, kada je jula 1974. godina grčka vojna hunta izvršila državni udar na ostrvu, s ciljem ubrzanja aneksije severnog dela i pripajanja celokupnog ostrva matici Grčkoj, Turska je odlučila da interveniše pod izgovorom zaštite kiparskih Turaka. Iako je uspela da osvoji 40 posto teritorije, naišla je na osudu međunarodne zajednice. Za posledicu, ostrvo se našlo podeljeno na dve države: međunarodnu priznatu *Kiparsku republiku*, samoproglashenu *Tursku Republiku Severni Kipar*⁸¹ i *Zelenu liniju* kao tampon zonu Ujedinjenih nacija. Prvi plan o ujedinjenju 'dva Kipra' izneo je tadašnji generalni sekretar Ujedinjenih nacija, Kofi Anan, 2004. godine. Prihvatanjem plana, Kipru je ponuđeno da uđe u Evropsku uniju. Međutim, kiparski Grci ocenili su da ovaj sporazum odgovara više turskoj strani, pa su ga odbacili iz sledećih razloga: plan nije omogućavao povratak svih grčkih izbeglica, nije predviđao vraćanje zemljišta koje im je pripadalo pre invazije i najbitnije, Turci bi dobili previše mesta u državnim organima vlasti. Iz tih razloga, na referendumu u Kiparskoj republici 76% građana je odbilo sporazum, iako je plan prihvatilo 65% građana Severnog Kipra. Glavni razlog zašto su kiparski Turci glasali za pomenuti plan bio je jer su u njemu videli mogućnost međunarodnog priznanja, što je bio i dodatni razlog protiv suprotnoj strani. Tako se u slučaju Kipra dogodio pravi paradoks, s obzirom da je postao članica Evropske unije kao celina, ali je zakonodavstvo Unije suspendovano u turskoj zoni dok se spor ne reši. Do danas, nije učinjen ni jedan ozbiljniji korak ka ponovnom pomirenju ili ujedinjenju, dok se Evropska unija pokazala kao krajnje neefikasna u rešavanju ovog dugogodišnjeg spora.

⁸⁰ Jović, 2016: 358

⁸¹ Do danas, jedine države na svetu koje su priznale Severni Kipar su Turska i Pakistan

Kiparsko pitanje našlo se u središtu turske spoljne politike sedamdesetih godina isključivo zbog geostrateških ciljeva, ali je postalo značajno iz nekoliko razloga. Prvi od njih jeste prvo ozbiljno narušavanje odnosa između Sjedinjenih Američkih Država i Turske, s obzirom da nisu želele da podrže njenu invaziju na Kipar. To je bilo i logično, s obzirom da su i Grčka i Turska bile članice NATO, pa bi njihov sukob mogao da oslabi ovu vojnu alijansu, potrebnu Americi u jeku tadašnjeg Hladnog rata. Kiparska epizoda bila je važna i jer je pokazala prvo značajnije odstupanje od kemalističke maksime u spoljašnjoj politici, 'mir kod kuće, mir u svetu', iako se zvanična Ankara pravdala zaštitom kiparskih Turaka i suprotstavljanjem grčkom ekspanzionizmu. Takođe, kiparsko pitanje bio je prvi razlog zbog kojeg se u turskoj spoljnoj politici počelo razmišljati o alternativama koje bi Tursku repozicionirale u odnosu prema Zapadu. Ono što je još važnije, ulazak Kipra u Evropsku uniju 2004. godine, dodatno je zakomplikovao i otežao put Turske ka članstvu. Unija je priznanjem južnog, ne i severnog dela Kipra jasno stavila do znanja Turskoj na čijoj je 'strani' u ovom sukobu. Osim toga, Kipar se za samo nekoliko godina našao na mestu članice koje Turska čeka decenijama, a to je vešto iskoristio opstruisanjem i onako poljuljanih odnosa Turske i Unije, prvenstveno koristeći pravo veta kao sredstva ucene. Za posledicu, među građanima Turske porastao je evrospekticizam i ogorčenost zbog ostavljanja kiparskih Turaka 'na cedilu'. Tako se Turska našla u sličnoj poziciji kao Republika Srbija po pitanju Kosova, želeći u isto vreme članstvo u Uniji, ali ne po cenu odricanja one teritorije koju smatra svojom.

Zaključak

Stvarajući novu državu na olupinama Osmanskog carstva, Mustafa Kemal Atatürk stvorio je i novu ideologiju koja će imati odlučujući uticaj na budućnost novouspostavljene Republike Turske. Po svom ocu osnivaču, ideologija je dobila simboličan naziv: kemalizam. Zajedno sa modernizacijskim reformama sprovedenim dvadesetih godina XX veka, imala je za cilj da novu tursku državu i društvo približi zapadnoj civilizaciji, s željom da Republika Turska u budućnosti bude prihvaćena kao ravnopravni član evropske porodice. Stoga je kao najvažniji spoljno-politički cilj isticala članstvo u Evropskoj ekonomskoj zajednici, današnjoj Evropskoj uniji, ka čemu su bile usmerene sve unutrašnje i spoljašnje političke odluke u državi. Kako to obično biva posle smrti velikih vođa, tako je i posle smrti Atatürka njegova ideologija zapala u krizu. Vremenom, sve glasnije su počeli da se čuju oprečni glasovi potisnuti za vreme Atatürkove vladavine, posebno oni koji su zagovarali povratak islamističkim vrednostima. To nije bilo iznenađujuće, s obzirom na činjenicu da vekovima građeni i poštovani običaji, norme i tradicije nisu mogle biti izbrisane preko noći, kako je to Atatürk očekivao. Umesto homogene i jake države postignut je kontra efekat i podela države na dva dela, dve ideologije toliko dijametralno suprotne da je do kompromisnog rešenja teško doći. U takvoj situaciji, samo jedan može biti pobednik. Kako stvari stoje već duže vreme, umerenoislamistički režim aktuelnog predsednika Redžepa Tajipa Erdogana uspešniji je od nastavljača Atatürkovog nasleđa. Na ovom mestu značajno je citirati Miloša B. Markovića koji ističe da kemalizam kakvog poznajemo sve krupnijim koracima silazi sa scene, a što se samog Kemala Atatürka tiče, njemu će po svemu sudeći ostati zagarantovano mesto najzaslužnijeg za pobedu nad stranim neprijateljima koji su želeli da rasparčaju Tursku i oteraju Turke u Centralnu Aziju. Njegovi, sve manje uticajni sledbenici, na više od ovoga neće moći da računaju. Međutim, ono što stvari posebno komplikuje jeste što je u čitavoj oluji odmeravanja snaga starog i novog režima stradao onaj početni i krajnji cilj obe strane: članstvo u Evropskoj uniji. Štaviše, Evropska unija postala je sredstvo njihovog obračunavanja i dnevno-političkih poena.

Osim toga, aktuelni režim Stranke pravde i razvoja, na čelu sa liderom i predsednikom Erdoganom, od početka novog milenijuma postao je smeliji u repozicioniranju Republike Turske i stvaranju novih politika. On kemalizam tretira kao kontekstualno primeren odgovor na krizu islama i početnu slabost države koja je bila u konstituisanju i tvrdi da je vreme za alternativu. Ta alternativa pronađena je u novoj multidimenzionalnoj politici i novoj ideologiji neoosmanizma, odnosno u približavanju novim državama saveznicama, posebno onim na

Istoku, ukoliko je to potrebno da Turska ponovo postane značajna sila u svetu kakva je i bila pre skoro sto godina. Čini se da je time prećutno prihvatila stav da Turska nikada neće postati deo evropske porodice i da će zauvek ostati na marginama i periferiji Zapada bude li nastavila politiku povlađivanja Evropskoj uniji. To se najbolje može videti u hrabrijem suprotstavljanju Uniji po pitanju kurdske etničke manjine i severnog Kipra, koje Turska smatra najvažnijim unutrašnje i spoljašnjopolitičkim pitanjima. Iz svega navedenog, nije bilo teško doći do zaključka da se aktuelni režim sa Redžep Tajip Erdoganom na čelu pod plaštom evropskih vrednosti obračunao sa starim kemalističkim režimom, a kada je u tome uspeo se okrenuo ka jačanju Republike Turske na nivou koji ne podrazumeva članstvo u Evropskoj uniji. Tako je paradoksalno ideologija kemalizma, kritikovana zbog represivnih i autoritativnih politika, kao nedemokratski i zastareli režim, više učinila za Tursku na njenom putu ka Evropskoj uniji nego što je to aktuelna ideologija neoosmanizma obučena u ruho evrointegracija.

Literatura

1. Aras, B. i Gokay, B. (2003). *Turkey after Copenhagen: walking a tightrope*. Journal of Southern Europe and the Balkans, Number 2, str. 147-163
2. Aras, B. i Gokhan, B. (2002). *Exile: a keyword to understand Turkish politics*. Muslim World 92, str. 387-406
3. Bulent, A. i Bacik, G. (2000). *The rise of the Nationalist Action Party and Turkish politics*. Nationalism and Ethnic Politics 6, str. 48-63
4. Cooper, M. (2002). *The Legacy of Ataturk: Turkish Political Structures and Policy-Making*. International Affairs, Vol 78, No.1, str. 115-128
5. Dinan, D. (2010). *Menjanje Evrope - Istorija Evropske unije*. Beograd: Službeni glasnik
6. Feriz, A. (1993). *The Making of Modern Turkey*. USA: Routledge, str. 7
7. Galijašević, Dž. (2011). *Neoosmanizam: Turska između juče i sutra*. Politea, broj 2, str. 123-139
8. Hale, W. (2000). *Turskih Foreign Policy, 1774-2000*. Frank Cass, London
9. Hiks, S. (2007). *Politički sistem Evropske unije*. Beograd: Službeni glasnik
10. Inalcik, H. (1998). *Turkey between Europe and Middle East*. Perceptions III, str. 1-8
11. Jeftić, M. (2011). *Neoosmanizam versus panislamizam*. Politea, broj 2, str. 31-47
12. Jović, D. (2016) *Turska*. U *Bliski istok*, ur. Mirjana Kasapović, str. 354-371. Zagreb: Biblioteka Političke analize
13. Jung, D. i Piccoli, W. (2001). *Turkey at the Crossroads*. Zed Books, London
14. Kaliber, A. (2013). *The Post-Cold War Regionalisms of Turkish Foreign Policy*. Central and Eastern European Online Library, str. 25-48
15. Kinross, L. (1990, first published in 1964). *Ataturk and the Rebirth of a Nation*. Weidenfeld, London
16. Kinzer, S. (2001). *Crescent and Star: Turkey between Two Worlds*. New York: Farrar, Straus and Giroux, str. 50-51
17. Kulachi, E. (2005). *EU political conditionality and parties in government: human rights and the quest for Turkish transformation*. Journal of Southern Europe and the Balkans, Number 3, str. 387-402
18. Marković B. M. (2018). *Kraj kemalizma u Turskoj*. Danas
19. Marković B. M. (2012). *Redžep Tajip Erdogan: portret jednog reformatora*. Politički život, broj 4, str. 119-127

20. Mango, A. (1999). *Ataturk*. John Murray, London
21. Macfie, A.L. (1998). *The End of the Ottoman Empire*. New York: Addison Wesley Longman
22. Mišćević, T. (2009). *Pridruživanje Evropskoj uniji*. Beograd: Službeni glasnik
23. Robins, P. (2003). *Confusion at Home, Confusion Abroad: Turkey between Copenhagen and Iraq*. International Affairs, Vol. 79, No. 3, str. 547-566
24. Schick, I.C. i Tonak, E. A. (1987). *Turkey in Transition, New Perspectives*. Oxford Univirsity Press, Oxford
25. Smith, E, K. (2013). *European Union foreign policy in a changing world*. Polity Press
26. Spasojević, D. (2013). *Uloga vojske u Turskoj kroz istoriju i danas*. U *Turska regionalna sila?*, ur. Miša Đurković i Aleksandar Raković. Beograd: Institut za evropske studije
27. Ulker, E. (2005). *Contextualising 'Turkification': nation-building in the late Ottoman Empire, 1908-18**. ASEN, str. 613-636
28. Ugur, M. (2003). *Testing times in EU-Turkey relations: the road to Copenhagen and beyond*. Journal of Sotuhern Europe and the Balkans, Number 2, str. 165-183
29. Ugur, M. (1999). *The European Union and Turkey: An Anchor/Credibility Dilemma*. Ashgate, Aldershot
30. Ugur, M. (2000). *Europeanisation and covergence via incomplete contracts? The case of Turkey*. South European Society and Politics 5, str. 217-242.

Internet izvori

- Council of the European Union (July 2019). Turkey [ONLINE] Dostupno na: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/turkey/>
- Council of the European Union (October 2019). Declaration by the High Representative on behalf of the EU on recent developments in north-east Syria [ONLINE] Dostupno na: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/10/09/declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-eu-on-recent-developments-in-north-east-syria/>
- Cair Info (July 2013). The Kemalist Hegemony in Turkey and the Justice and Development Party (AKP) as an 'Other' [ONLINE] Dostupno na: <https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2013-1-page-143.htm#>
- Calhoun Institutional Archive of the Naval Postgraduate School (September 2005). Turkey and the European Union (EU) – Kemalism's effects on the road to the EU [ONLINE] Dostupno na:

https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/1933/05Sep_Karakus.pdf?sequence=1&isAllowed=y

- European Commission (May 2019). Turkey 2019 Report [ONLINE] Dostupno na: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-turkey-report.pdf>
- European Commission (May 2019). European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations - Turkey [ONLINE] Dostupno na: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/turkey_en
- European Commission (2019). European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations - The EU Facility for Refugees in Turkey [ONLINE] Dostupno na: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news_corner/migration_en
- European Consortium for Political Research (2013). Contextual and Contested, Reassessing Europeanization: The Case of Turkey [ONLINE] Available at: <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/8161a9dd-1910-45b8-a34a-bed18ecc5b5c.pdf>
- Enlargement and Neighbours (March 2019). Turkish EU Accession: Where are we? [ONLINE] Dostupno na: <https://www.thenewfederalist.eu/turkish-eu-accession-where-are-we>
- Encyclopedia Britannica (2019). Turkey - Mustafa Kemal and Turkish War of Independence, 1919-23 [ONLINE] Dostupno na: <https://www.britannica.com/place/Turkey/The-Kurdish-conflict>
- Foreign Affairs (April 2010). Kemalism is Dead, Long Live Kemalism – How the AKP Became Atatürk's Last Defender [ONLINE] Dostupno na: <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2010-04-23/kemalism-dead-long-live-kemalism>
- Foreign Policy (May 2010). Turkey's Zero-Problems Foreign Policy [ONLINE] Dostupno na: <https://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/>
- Global Security (2018). Turkey – Neo Ottoman Empire [ONLINE] Dostupno na: <https://www.globalsecurity.org/military/world/europe/tu-forrel-neo-ottoman.htm>
- Hoover Institution (December 2010). Is Kemalism Dead in Turkey? [ONLINE] Dostupno na: <https://www.hoover.org/research/kemalism-dead-turkey>
- Ministry of Foreign Affairs, Republic of Turkey (2011). Turkish Foreign Policy During Atatürk's Era [ONLINE] Dostupno na: <http://www.mfa.gov.tr/turkish-foreign-policy-during-ataturks-era.en.mfa>
- Modern Diplomacy (January 2019). The neo-Ottoman issue [ONLINE] Dostupno na: <https://moderndiplomacy.eu/2019/01/24/the-neo-ottoman-issue/>
- Politico (May 2019). Let's put Turkey's EU membership back on track [ONLINE] Dostupno na: <https://www.politico.eu/article/turkeys-eu-membership/>